

Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»
Навчально-науковий інститут державного управління
Кафедра державного управління і місцевого самоврядування

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
кваліфікаційної роботи ступеня магістра

студентки Сердюк Вікторії Василівни

академічної групи 281М-223-2 ІДУ

спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування

на тему: «Удосконалення державної політики у сфері захисту прав та інтересів дітей-сиріт»

Керівники	Прізвище, ініціали	Оцінка за шкалою		Підпис
		рейтинговою	Інституційної	
кваліфікаційної роботи	Чикаренко І.А.			
розділів:				

Рецензент:	Таран Ю.В.			
------------	------------	--	--	--

Нормоконтролер:	Вишневіська О.В.			
-----------------	------------------	--	--	--

Дніпро
2023

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка кваліфікаційної роботи магістра на тему «Удосконалення державної політики у сфері захисту прав та інтересів дітей-сиріт».

80 с., 2 табл., 2 рис., 64 джерела, 1 додаток.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА, СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА, СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ, ДІТИ-СИРОТИ, ПІКЛУВАННЯ, ЗАХИСТ ПРАВ І ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ, СЛУЖБИ У СПРАВАХ ДІТЕЙ

Об'єкт дослідження – державна політика у сфері захисту прав та інтересів дітей-сиріт.

Предмет дослідження – удосконалення процесів формування та реалізації державної політики у сфері захисту прав та інтересів дітей-сиріт.

Мета дослідження – підготувати пропозиції щодо удосконалення державної політики у сфері захисту прав та інтересів дітей – сиріт.

У першому розділі досліджено сутність та основні принципи державної політики у сфері захисту прав дітей, проведено ретроспективний аналіз вітчизняної системи захисту прав дітей.

У другому розділі визначено основні проблеми та виклики у сфері захисту прав дітей-сиріт, проведено аналіз впливу сучасних соціальних та економічних чинників на становище дітей-сиріт.

У третьому розділі проаналізовано поточний стан діяльності сектору «Служба у справах дітей» Черкаської селищної ради, визначено наявні проблеми функціонування сектору, запропоновано підходи та інноваційні рішення у сфері захисту прав та інтересів дітей-сиріт на прикладі міжнародного досвіду.

Сфера практичного застосування результатів роботи – підрозділи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інші організації та служби, які опікуються питаннями соціального захисту дітей.

ABSTRACT

Explanatory note of the master's qualification work on the topic "Improvement of state policy in the field of protection of the rights and interests of orphans".

STATE POLICY, SOCIAL POLICY, SOCIAL PROTECTION, ORPHANS, CARE, PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS AND INTERESTS, SERVICES FOR CHILDREN

Object of research – state policy in the field of protection of the rights and interests of orphans.

The subject of the study is to improve the processes of formation and implementation of state policy in the field of protection of the rights and interests of orphans.

The purpose of the study is to prepare proposals for improving the state policy in the field of protection of the rights and interests of orphans.

The first section examines the essence and basic principles of the State policy in the field of protection of children's rights, and conducts a retrospective analysis of the national system of protection of children's rights.

The second section identifies the main problems and challenges in the field of protection of the rights of orphans, analyzes the impact of current social and economic factors on the situation of orphans.

The third section analyzes the current state of activity of the sector "Service for Children" of the Cherkasy Village Council, identifies existing problems in the sector's functioning, and proposes approaches and innovative solutions in the field of protection of the rights and interests of orphans based on international experience.

Scope of practical application of the results of the work – units of state authorities, local governments, other organizations and services that deal with

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ	9
1.1. Сутність та основні принципи державної політики у сфері захисту прав дітей	9
1.2. Ретроспективний аналіз вітчизняної системи захисту прав дітей	19
РОЗДІЛ 2 ПРОБЛЕМАТИКА ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ- СИРІТ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ	34
2.1. Нормативно-правове забезпечення реалізації державної політики під час дії правового режиму воєнного стану у сфері захисту прав дітей- сиріт	34
2.2. Основні проблеми та виклики під час дії правового режиму воєнного стану у сфері захисту прав дітей-сиріт	43
2.3. Аналіз впливу сучасних соціальних та економічних чинників на становище дітей-сиріт під час дії правового режиму воєнного стану ...	53
РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ТА НОВІТНІХ ПІДХОДІВ ЧЕРКАСЬКОЇ СЕЛИЩНОЇ РАДИ ТА СЕКТОРУ «СЛУЖБА У СПРАВАХ ДІТЕЙ»	59
3.1. Аналіз поточного стану та проблеми діяльності сектору «Служба у справах дітей» Черкаської селищної ради	59
3.2. Сучасні підходи та інноваційні рішення у сфері захисту прав та інтересів дітей-сиріт	74
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81
ДОДАТКИ	88

ВСТУП

Визначальним демократичним принципом Конституції України є саме принцип соціальної держави, згідно з яким держава зобов'язана здійснювати політичну діяльність і нести безпосередню відповідальність за повне забезпечення загальновизнаних і конституційних прав громадян та їх сімей.

Захист прав і свобод дітей, їх соціальний захист є найважливішою складовою державної політики в Україні. Органи місцевого самоврядування та органи державної влади покликані сприяти профілактиці бездоглядності та безпритульності серед дітей.

Проблеми в сім'ї, зокрема, залежать від держави, від її економічної, соціальної, сімейної політики. Сьогодні, в умовах економічної нестабільності, зросла кількість сімей, які не змогли адаптуватися до умов сьогодення, не можуть повноцінно виховувати та утримувати дітей. З метою попередження дитячої бездоглядності та безпритульності держава змушена піклуватися про цих дітей, поміщаючи їх в інтернатні заклади.

Всебічний розвиток особистості дитини, забезпечення умов для реалізації і захисту її прав і свобод є важливим завданням, яке стоїть перед кожною сучасною демократичною і правовою державою. Відповідно до чинного законодавства України захист прав дитини належить до національних стратегічних пріоритетів, що зумовлено визначальною роллю підростаючого покоління в розвитку суспільства.

У складних соціально-економічних умовах, які загострились під час війни на частині території України, поширенням пандемії COVID-19, військового стану, тощо, проблеми соціального захисту дітей набувають особливої актуальності. Показники, що характеризують соціальний захист дітей, є своєрідними індикаторами, що визначають рівень добробуту та розвитку суспільства в цілому, оскільки саме діти чутливі до змін, що відбуваються в державі, але не можуть впливати на існуючі умови в будь-якому випадку.

В Україні постійно відбуваються позитивні зміни в державній політиці у сфері соціального захисту дитинства, але існуюча практика соціального захисту прав дитини в Україні ще не є досконалою. Саме це зумовлює необхідність подальшого дослідження заходів, які здійснюються в рамках реалізації державної політики у сфері соціального захисту дітей.

Маючи свої специфічні потреби, інтереси, володіючи притаманними лише їй характеристиками, дитина потребує закріплення в законодавстві своїх прав, оскільки неспроможна захистити себе самостійно. Тому питання правового захисту дітей, формування відповідної політики держави постійно перебувають у полі зору вітчизняних науковців.

Конституційно-правовий статус дитини в Україні, питання державної політики щодо захисту прав дітей, їх соціального благополуччя досліджували В. Довженко, З. Кияниця, Ю. Павленко, Л. Волинець, Н. Комарова, Ю. Парамонов; захист прав дітей з точки зору міжнародного приватного права вивчали О. Гончаренко, Л. Красицька; права дитини з особливими потребами досліджували В. Нагорна, С. Корнієнко; історія становлення інституту омбудсмена, його правове забезпечення перебували в полі зору Ю. Шемшученка, Г. Мурашина, аналіз цього інституту як засобу забезпечення прав і свобод людини здійснювали К. Закоморна; Ю. Грошевий, О. Марцеляк та інші науковці. Водночас робіт, в яких досліджується історія становлення системи утвердження прав дітей в Україні, виокремлюються етапи її формування та розвитку, аналізуються акти законодавства та їх положення щодо захисту прав та благополуччя дітей, недостатньо, що й обумовлює актуальність цієї роботи.

Мета дослідження – підготувати пропозиції щодо удосконалення державної політики у сфері захисту прав та інтересів дітей – сиріт.

Завдання дослідження:

– дослідити сутність та основні принципи державної політики у сфері захисту прав дітей;

- провести ретроспективний аналіз вітчизняної системи захисту прав дітей;
- визначити основні проблеми та виклики у сфері захисту прав дітей-сиріт;
- провести аналіз впливу сучасних соціальних та економічних чинників на становище дітей-сиріт;
- провести аналіз поточного стану діяльності сектору «Служба у справах дітей» Черкаської селищної ради, визначити наявні проблеми функціонування сектору;
- запропонувати підходи та інноваційні рішення у сфері захисту прав та інтересів дітей-сиріт на прикладі міжнародного досвіду.

Об'єктом дослідження є державна політика у сфері захисту прав та інтересів дітей-сиріт.

Предметом дослідження є удосконалення процесів формування та реалізації державної політики у сфері захисту прав та інтересів дітей-сиріт.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань використано комплекс методів, які дали можливість одержати результати дослідження. Так, методи систематизації дозволили здійснити узагальнення результати вітчизняних та зарубіжних наукових досліджень у сфері державної політики у сфері соціального захисту дітей; ретроспективний аналіз – виокремити етапи розвитку вітчизняної державної політики у сфері соціального захисту дітей; метод статистичного аналізу, аналізу та синтезу – виявити динаміку кількісних показників соціального захисту дітей у системі інституційних закладів та альтернативних форм догляду за дітьми; структурно-функціональний – вивчити структуру та повноваження уповноважених органів, котрі реалізують державну політику соціального захисту дітей; метод узагальнення – для виявлення кращого зарубіжного досвіду та обґрунтування пропозицій щодо удосконалення державної політики у сфері соціального захисту дітей.

Інформаційною базою дослідження є документи міжнародного права Організації Об'єднаних Націй, законодавчі та нормативні акти з питань

охорони дитинства та соціально-правового захисту дітей, офіційні дані Державної служби статистики України

Теоретичні положення та висновки кваліфікаційної роботи, мають практичне значення. Зокрема, рекомендації щодо внесення наставництва як форми соціальної підтримки соціально незахищених дітей до Плану соціально-економічного розвитку кожної об'єднаної територіальної громади сприятимуть деінституціоналізації інтернатних закладів.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ

1.1. Сутність та основні принципи державної політики у сфері захисту прав дітей

Вивчаючи державну політику у сфері захисту прав дитини, охорони дитинства, перш за все, необхідно розглянути поняття «державна політика», «дитина», «дитинство», визначити основні категорії дітей.

Дослідження політики мають довгу історію. Після закінчення Другої світової війни потроху почали вивчати державну політику як науку. Це знайшло відображення в дослідженнях зарубіжних вчених: Е. Вінінга, М. Вебера, В.Вільсона, Т. Дая, Л. Пала, українських вчених: З. Варналій, Т. Брус, О.Амосова, О. Кілієвича, В. Купрія, М. Латиніна, В. Романова, О. Рудіка, В.Тертички та інші вчені. Проте єдиного розуміння терміну «державна політика» на сьогодні немає.

Вчені пояснюють інакше: «...державна політика – це дії, які здійснюються органом влади, який має для цього законодавчі, політичні та фінансові повноваження...» [1], в іншому значенні – це «...сфера відносин між різними соціальними групами та індивідами щодо використання інститутів публічної влади для реалізації своїх суспільно значущих інтересів і потреб...» [18], або «...соціальна наука, яка вивчає політичні інститути, принципи та поведінку уряду...» [20].

Деякі вітчизняні вчені зазначають «...державна політика – це відносно стабільна, організована і цілеспрямована діяльність влади щодо певної проблеми чи предмета розгляду, яка здійснюється нею прямо чи опосередковано через уповноважених осіб і впливає на життя суспільства. ...» [23].

Так, колектив авторів (М. Логунова, М. Шевченко, В. Шахов) розуміють під державною політикою «... діяльність держави та її інститутів, що

спрямована на забезпечення порядку у суспільстві, узгодження та підпорядкування різноманітних соціальних інтересів, досягнення суспільної злагоди та організація управління розвитком суспільних процесів».

На думку Брич В. Я., Миколюк С. М., державна політика є організованою, відносно стабільною та цілеспрямованою діяльністю уряду у певній сфері, котра здійснюється безпосередньо чи опосередковано через уповноважених агентів та впливає на життя суспільства [5].

У словнику «Державне управління та державна служба» зустрічаємо наступне визначення державної політики: «...діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, яка віддзеркалює суспільний устрій та економічну структуру держави, а також діяльність партій, суспільних організацій і об'єднань, та визначається їх цілями та інтересами».

Як «...відносно стабільну, організовану та цілеспрямовану діяльність чи бездіяльність державних інституцій стосовно певної проблеми або сукупності проблем» тлумачить державну політику Шульц О. [61].

Державна політика охоплює без виключення всі сфери діяльності. Соціальна політика є складовою політики держави загалом. На думку, О. Лесько, соціальна політика є «системою взаємовідносин та взаємодії державної влади, недержавних структур, соціальних груп та соціальних верств населення, у центрі яких – людина та її добробут, соціальний захист і соціальний розвиток, життєзабезпечення та соціальна безпека населення» [25].

О. Жук запропонував під соціальною політикою розуміти «...систему скоординованих, цілеспрямованих заходів і послідовних управлінських рішень і дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які регламентуються чинними правовими актами, реалізуються в соц. проекти і програми і спрямовані на підвищення суспільного добробуту, всебічний розвиток кожного члена суспільства [11].

На думку О. Макаренкової, соціальна політика держави – це «... діяльність держави щодо підтримки відносин між соціальними групами; створення умов для забезпечення добробуту та прийняттого рівня життя членів

суспільства; забезпечення соціальної гарантії» [27].

М. Максимова запропонувала власне визначення, яке акцентує увагу на становленні та розвитку повноцінної особистості «...діяльність держави, яка спрямована на забезпечення, виявлення та нейтралізацію негативних факторів у становленні та розвитку повноцінної особистості; розвиненої особистості, що впливає на неї, створюючи умови для самовизначення та утвердження в житті» [28].

Держава, виступаючи вищою формою організації життєдіяльності громадян, має служити як окремим особам, так і суспільству в цілому, забезпечуючи виконання своїх функцій у всіх сферах економіки, політики та суспільного життя. Україна як соціальна держава забезпечує соціальний захист населення, дотримання принципів соціального партнерства та соціальної справедливості, підвищення або забезпечення стабільного рівня життя громадян, захист і реалізація їх прав і свобод, підтримка незахищених верств населення тощо.

Підсумовуючи, можна сказати, що державна політика – це діяльність державних органів, яка спрямована на вирішення певних завдань політики відповідно до потреб громади.

Аналізуючи терміни «дитина», «дитинство», слід зазначити, що у ст. 6 Сімейного кодексу України встановлено, що особа має статус дитини до досягнення нею повноліття [36].

Більшість вчених використовують це пояснення. На нашу думку, «дитинство» – це період від народження дитини до 18 років. Дитинство поділяється на кілька періодів.

Так, відповідно до Сімейного кодексу дитина вважається малолітньою до досягнення нею 14 років, неповнолітньою – від 14 до 18 років.

Цивільний кодекс України зазначає: «Малолітня дитина має часткову цивільну дієздатність, а малолітня дитина – неповну».

Неповна цивільна дієздатність неповнолітнього має додаткові правові обмеження. Дитина бере участь у цивільних відносинах, але фактично її дії

обмежені наявністю згоди її батьків або осіб, які їх замінюють. Цивільну дієздатність має особа, яка розуміє значення своїх дій і вчинків і може ними керувати [36].

Насправді дитина в силу свого віку не здатна повністю усвідомлювати свої дії та контролювати їх, тому потребує захисту своїх прав, захисту свого дитинства.

Закон України «Про охорону дитинства», прийнятий у 2001 році, визначає такі терміни:

- «...сирота – дитина, батьки якої померли або померли» [35];
- «...діти, позбавлені батьківського піклування – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбувають покарання в місцях позбавлення волі та їх утримання під час слідства, обшуку їх органами» [37];
- «...дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах – це дитина, яка опинилася в умовах, що негативно впливають на її життя, стан здоров'я та розвиток, у зв'язку з інвалідністю, тяжкою хворобою, безпритульністю, перебуванням у конфлікті з законом, залучення до найгірших форм дитячої праці, уживання психотропних речовин та інших видів наркоманії, насильство та жорстоке поводження в сім'ї, ухилення батьків та осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставини стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо, встановлених за результатами оцінки потреб дитини» [35].

Діти як суб'єкти держави та члени суспільства, наділені певними правами. На підтримку цих прав має бути спрямована державна політика у сфері захисту прав дитини. Декларація прав дитини, яка була прийнята 20 листопада 1959 року Генеральною Асамблеєю ООН декларація, є найважливішим документом, який вперше окреслив права дитини.

Метою Декларації було забезпечення щасливого дитинства дітей, використання прав і свобод на їхнє благо та на благо суспільства [37]. Цей документ закликає уряди країн визнавати та поважати перелічені в цьому документі права шляхом розробки відповідних законодавчих актів [37].

Декларація прав дитини характеризує основні принципи, дотримуючись яких держава повинна реалізовувати свою політику у сфері захисту прав дитини: забезпечення особливого захисту, можливість фізичного та розумового розвитку, право на ім'я та громадянство, можливість користування соціальним забезпеченням, право на здорове зростання, здобуття освіти, захист від жорстокості та експлуатації, захист від расової та релігійної дискримінації [37].

Конвенція про права дитини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року, конвенція є визначним документом, який висвітлює питання прав дитини та питання захисту дитинства. 27 вересня 1991 року Україна підписала Конвенцію.

Сьогодні її принципи покладено в основу законодавства України у сфері захисту прав і законних інтересів дітей. Конвенція містить повний перелік прав дитини: на ім'я, набуття громадянства, на життя, на піклування батьків, право на свободу совісті та релігії, на збереження індивідуальності, право бути вислуханим під час будь-якого процесу (в тому числі судовий), щодо дитини, право на приватне життя, недоторканність житла, таємницю листування, право користуватися послугами системи охорони здоров'я, соціального забезпечення, на освіту, на відпочинок, на захист від викрадення, продажу, фізичних форм експлуатації, на захист від фізичного та психологічного насильства, участі у військових діях, право на використання державою всіх необхідних заходів для фізичної та психічної реабілітації, соціальної інтеграції дитини, яка стала жертвою злочину, право дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, на особливе піклування з боку держави [21].

У вітчизняному законодавстві права і свободи дітей регулюються Законом України «Про охорону дитинства» [53].

У ст. 3 Закону визначено основні національні принципи щодо захисту прав дитини: «Усі діти на території України незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного, етнічного чи соціального походження, майновий стан, стан здоров'я та народження дітей та їх батьків (осіб, які їх замінюють) або за інших обставин мають рівні права і свободи, визначені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами» [53].

Ці принципи знаходять своє продовження у напрямах діяльності Уряду щодо дітей, які мають статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з особливими потребами, дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, дітей-переселенців.

Формування та реалізація державної політики у сфері соціального захисту дітей є надзвичайно важливим, і знаходить своє відображення як і в діяльності виконавчих органів державної влади та місцевого самоврядування, так і в дослідженнях науковців.

Грунтовне дослідження державної політики у сфері забезпечення прав дитини здійснила Т. Цюман, яка запропонувала трактувати її з позицій «...діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських формувань щодо визначення основних принципів і створення соціально-економічних і правових інститутів для забезпечення належних умов всебічного розвитку дитини» [60].

Аналізуючи державну політику щодо дітей та молоді, Лесько Н. В. наголошує на її головній меті «... створення належних умов для народження, росту і розвитку дітей, забезпечення їх соціального захисту; створення належних умов для вільного вибору», рішучість і соціалізація всього молодого покоління» [25].

Особливої уваги заслуговує дослідження М. Даніліна, в якому підкреслюється важливість досконалої нормативно-правової бази державної політики у сфері соціального захисту дітей «...державна політика щодо захисту прав дитини є важливою для самореалізації дитини», інтелектуальний, моральний, фізичний розвиток дітей, реалізація їх творчого потенціалу» [8].

Л. Кривачук у монографії «Державна політика у сфері охорони дитинства в Україні» [18] узагальнено стратегію державної політики у сфері соціального захисту дітей в Україні та визначено її основні принципи (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Принципи державної політики у сфері соціального захисту дітей
(за матеріалами [18])

Державна політика щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснюється через існуючу розгалужену систему органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які беруть участь у її формуванні та реалізації в межах своєї компетенції. До цієї системи входять Верховна Рада України, Президент

України, Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Спеціальними органами виконавчої влади, відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», є:

- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей, районні державні адміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах рад;
- уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ;
- школи соціальної реабілітації та професійні школи соціальної реабілітації органів освіти;
- центри медико-соціальної реабілітації дітей у закладах охорони здоров'я;
- спеціальні навчальні заклади денної форми навчання;
- випробування;
- притулки для дітей;
- центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
- соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) (Енциклопедія сучасної України; Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України, 1995 р.).

Перед органами влади стоїть завдання розробити та забезпечити реалізацію такої політики у сфері соціального захисту дітей в Україні, яка відповідатиме сучасним вимогам та враховуватиме потреби дітей та відповідатиме особливостям сучасного періоду розвитку нашої країни.

У процесі реалізації державної політики у сфері соціального захисту дітей вирішуються такі завдання:

- забезпечення правового та соціального захисту дітей різних категорій;
- забезпечення законодавчо визначеного мінімуму соціальних гарантій (у сфері освіти, охорони здоров'я, фізичного і духовного розвитку, освіти тощо);
- забезпечення прав на недоторканність приватного життя з урахуванням інтересів дитини.

Рис. 1.2. Напрями державної політики у сфері соціального захисту дітей
(за матеріалами [33, 34, 35])

Додатково, Петрочко Ж. вказує, що в цьому нормативному акті використовуються різноманітні терміни, такі як «соціальний захист», «матеріальна, соціальна та правова допомога», «матеріально-технічне забезпечення», «заходи соціального захисту» тощо, які не чітко виокремлюють конкретні форми та види соціального захисту [48]. Тим часом, вчені пропонують різні підходи до визначення поняття «соціальний захист».

Зокрема, Н. Опольська вважає, що соціальний захист представляє собою державну підтримку тих верств населення, які можуть постраждати від негативних наслідків ринкових процесів, з метою забезпечення достойного рівня життя. Це означає заходи, які передбачають надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (особливо вразливим групам

населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активних громадян [34].

Згідно з висловлюванням Сукмановська Л., функція соціального захисту представляє собою один із обов'язків держави, який включає в себе набір заходів для матеріальної підтримки осіб, які не можуть працювати, та найбільш уразливих частин населення [59].

Борисова Ю. В аналізує форму організаційно-правового соціального захисту як єдність, об'єднану спільними засадами та методами впровадження, що включає юридичні, фінансові та організаційні інструменти захисту певних груп населення [2].

Таким чином, на сьогоднішній день до соціального захисту відносяться грошові виплати, допомога у натуральній формі, пільги, субсидії, медична підтримка, технічні засоби реабілітації, соціальні допомоги, соціальне обслуговування та інше. Пільги класифікуються як житлові, транспортні, трудові та у сфері здоров'я. Грошові соціальні виплати надаються у формі пенсій, компенсацій, соціальних допомог (разових та регулярних). Соціальні допомоги, у свою чергу, розділяють на допомоги малозабезпеченим родинам, родинам з дітьми, сиротам, у випадках тимчасової непрацездатності або безробіття тощо. Соціальне обслуговування виконується шляхом надання соціальних послуг на дому, у стаціонарних закладах та інших соціальних установах. Враховуючи вищезазначене, можна класифікувати соціальний захист за видами, формами та учасниками.

Підсумовуючи, можна сказати, що сьогодні, в умовах євроінтеграції, наша держава має формувати та реалізовувати державну політику у сфері захисту прав дитини, соціального захисту, охорони дитинства, діючи за принципом найкращого забезпечення прав та інтересів дітей, що мають бути основоположним у визначенні його основних напрямів.

1.2. Ретроспективний аналіз вітчизняної системи захисту прав дітей

Функція захисту дитинства в рамках державної структури має глибокі коріння в історії. Уже в 335 році в Константинополі було відкрито перші притулки для сиріт та залишених без догляду дітей. В середньовічній Італії священики засновують подібні заклади, щоб запобігти жахливій практиці вбивства дітей [1].

При дослідженні давньослов'янських традицій можна виявити, що на ставлення до дітей було вплинули язичницькі вірування і обряди. Дитина в тому суспільстві перебувала під абсолютним авторитетом своїх батьків. Вони мали практично необмежене право розпоряджатися долею своєї дитини, що, на жаль, призводило до ситуацій, коли права дітей були цілковито ігноровані [1].

На землях, що зараз належать Україні, особливе увага до потреб дітей почала проявлятися ще у часи Київської Русі. Тоді догляд за сиротами і знедоленими дітьми лежав на плечах церковних установ та монастирів. Київські князі, зокрема за часів правління Ярослава Мудрого і його спадкоємців, активно залучалися до допомоги сиротам. Літописи тієї епохи відтворюють думки Володимира Мономаха, внука Ярослава, який закликав своїх нащадків берегти убогих та захищати сиріт і вдів [28].

За епохи Ярослава Мудрого, права дітей вже були відображені в нормах спадкування. Зокрема, лише сини могли успадковувати майно, при цьому не всі мали однаковий статус. Цікавим є той факт, що лише молодший син мав право на неподілене батьківське подвір'я [40]. Така система спадкування вказує на нюанси сімейних стосунків та ролі дітей в тому суспільстві.

Україна володіє багатогранною і складною історією. Протягом років вона ставала об'єктом завоювань таких держав, як Польща, Туреччина, Литва, Австро-Угорщина та Росія. Кожна з цих країн внесла свій вклад у культурне та законодавче формування України, маючи свої вірування та юридичні норми. Зокрема, під владою Литовського князівства в Україні почали з'являтися релігійні братства, які на власні кошти засновували лікарні та навчальні

заклади. Ці освітні установи надавали можливість дітям різних соціальних верств отримувати освіту, при цьому акцент робився на якості освіти, а не на матеріальному становищі учня.

Зокрема, у період розцвіту українського козацтва, особлива увага приділялася дбайливості до сиріт та забезпеченню їхньої освіти. Козацькі школи, крім базової грамоти, також викладали навички військової майстерності, підготовлюючи молодь до оборонних потреб країни.

З історично-правової перспективи, особливого значення набуває «Конституція Пилипа Орлика», де було визначено право дітей на освіту та встановлено обов'язок церков у цьому процесі [24].

Інший важливий документ 1743 року, «Права, за якими судиться малоросійський народ», встановлює дітей як активних учасників судового процесу. У цьому документі акцентується на віці дитини як на факторі, що може слугувати пом'якшувальною обставиною, а також регулює питання опіки над дітьми [27]. Цей закон мав широке охоплення, включаючи не лише шляхтичів, але й міщанських дітей. Проте, на той час держава ще не мала чітко сформованої системи гарантій захисту прав дітей.

Протягом численних епох дискутувалася концепція захисту прав дитини, але істинна активність у цьому напрямку почалася тільки в XIX столітті, коли була розроблена та поширена відповідна концепція. Важливий внесок у прийняття міжнародних стандартів забезпечення прав дітей зробила Енглантайн Джебб, англійська активістка, що заснувала фонд з метою надання допомоги безлічі дітей, які опинилися в скрутних умовах. Згодом цей фонд перетворився на Міжнародний союз захисту дітей [48].

Важливим етапом в реалізації прав дитини стала Женевська декларація 1923 року, ініційована Лігою Націй та підготовлена Міжнародним союзом захисту дітей. Цей документ акцентував увагу на необхідності створення умов для гармонійного фізичного і психічного розвитку дитини, її права на освіту, захист та допомогу [48].

Наступним важливим кроком стало включення положень про захист прав дітей у ст. 25 «Загальної декларації прав людини», прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 році [4]. Декларація, у свою чергу, отримала подальший розвиток у Пактах про права людини (1966), які підкреслювали рівність прав усіх дітей та наголошували на забезпеченні їхніх основних потреб.

В 1959 році Генеральна Асамблея ООН представила Декларацію щодо прав дитини [37], в якій було виділено десять ключових принципів. Ці принципи визнають, що кожна дитина, незалежно від своєї раси, мови чи віри, повинна мати гарантоване право на соціальний захист, умови для повноцінного розвитку у всіх сферах життя. Соціальний аспект декларації підкреслює відповідальність держав створити сприятливе середовище для дитини, гарантувати її права, свободи та гідність. Діти, безумовно, мають бути оточені турботою, захистом та підтримкою, а також повинні бути захищені від будь-якої форми знехтування, насильства або експлуатації.

У 1989 році Генеральна Асамблея ООН схвалила Конвенцію щодо прав дітей [37], яка стала ключовим глобальним документом у цій сфері. Цей важливий документ був підписаний майже всіма країнами світу. Він вимагає від кожної держави-учасниці активних дій зі створення умов для повного розвитку дитини, базуючись на чотирьох фундаментальних принципах: пріоритетність інтересів дитини, забезпечення її права на повноцінне життя, участь дитини в соціальному житті та відсутність будь-яких форм дискримінації. Наголосимо на тому, що Україна ратифікувала цей документ ще 27 лютого 1991 року, підтверджуючи свою зобов'язаність перед молодшим поколінням.

Історія ХХ століття свідчить про те, як Україна розбудовувала свою систему захисту дитинства. Особливо цікавим є період після революції 1918 року, коли радянська влада оголосила всіх дітей державною власністю. Це породило потребу у створенні системи захисту дітей, особливо сиріт та дітей без піклування.

Декларація 1920 року про соціальне виховання дітей вводила комплексний підхід до виховання дітей від народження до 15 років, при цьому

основним засобом став дитячий будинок.

Теорії А. Макаренка [27] про колективне виховання мали великий вплив на цей процес. Якщо поглянути глибше, то можна зрозуміти, що реалії тих часів, зокрема наслідки Першої світової війни, коли кількість сиріт в Україні досягла 6-8 мільйонів, змушували владу шукати нові форми вирішення проблеми. Зусиллями радянської влади до кінця 1920-х років проблеми з дитячою бездоглядністю було в основному вирішено.

Після Другої світової війни в Україні було відкрито понад 650 дитячих будинків, де проживало понад 600 тис. дітей.

1960-ті роки принесли нову форму інституційної опіки – «школа-інтернат», що забезпечувала ізольоване виховання дітей. Однак важливо відзначити погляди В. Сухомлинського [55], який в кінці 1960-х років ставив на перше місце інтереси дитини, акцентуючи на ролі сім'ї в її вихованні.

У 1970-80-х роках в СРСР основними сервісами для сімей з дітьми були дитячі садочки, групи продовженого дня, позашкільні установи та інші. Вони сприяли підтримці сім'ї у вихованні дітей.

Після руйнації Радянського Союзу, значна частина населення України зіткнулася з викликами, такими як масове безробіття, трудова еміграція, зростання бідності, збільшення рівня насилля та злочинності. Паралельно із цим спостерігалися загострені проблеми з алкоголізмом та наркоманією. Ситуація ускладнювалася тим, що традиційні інституції, які раніше піклувалися про виховання молоді, зазнали рецесії: багато дитячих садків, позашкільних установ та культурних клубів було закрито. Зменшувалася кількість педагогічних кадрів, а в деяких школах скорочувались програми після завершального дня. Діти з сімей, що не могли адаптуватися до нових реалій, часто опинялися на вулиці, де доводилося жебракувати, мити автомобілі або працювати на базарах.

На світанку 1990-х було спостерігається істотне збільшення інтернатних установ. Вони не лише приймали сиріт, але й дітей, у родин яких були фінансові чи соціальні труднощі, і які не могли задовольнити основні потреби

своєї дитини. До таких установ відносилися діти з бідних, неповних, малозабезпечених сімей, а також з сімей, де були проблеми з інвалідністю. Через обмежене фінансування та застарілі методики роботи, діти часто тікали з інтернатів. За даними [25], одна третина дітей, знайдених на вулицях, були вихованцями таких закладів. Ці обставини змусили уряд розглядати можливість створення національної системи захисту дітей, яка б надавала ефективний соціальний захист.

У період незалежності України державна політика у сфері охорони прав дітей пройшла кілька ключових етапів розвитку та модифікації (табл. 1.1). Так, з урахуванням пережитих викликів та змін соціально-економічного середовища, було важливо адаптувати стратегію захисту дітей до сучасних реалій.

Таблиця 1.1

Процеси формування та втілення державних стратегій в області захисту дітей (за матеріалами [25])

Період	Події
Перший період (1991-1995 рр.)	У 1991 році Україна ратифікувала Конвенцію ООН відносно прав дітей. Протягом цього періоду було прийнято ряд ключових законів, серед яких «Про освіту», «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» та «Про фізичну культуру і спорт». В 1992 році була заснована мережа центрів соціальних служб для молоді. Ця соціальна ініціатива була спрямована на соціальну підтримку підлітків та молоді. До того, було прийнято Закон України «Про органи і служби в справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» у 1995 році, що сприяло удосконаленню системи захисту прав дітей.
Другий період (1996-2000 рр.)	У 1996 році було засновано Міністерство у справах сім'ї та молоді, а в 2000 році – Міжвідомчу комісію з питань охорони дитинства. Також цей період був помітний завдяки прийняттю численних законів: від «Про загальну середню освіту» до «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам». Було затверджено перші державні програми в сфері захисту дітей, зокрема Національна програма «Діти України» на 1996-2000 роки. З 1996 року почався процес підготовки Державних доповідей, які аналізують становище дітей в Україні, що свідчить про посилення уваги держави до проблем молоді. Очевидно, держава активно працювала над зміцненням інституту захисту прав дітей, враховуючи міжнародні стандарти та рекомендації.
Третій період (2001-2005 рр.)	За цей період було прийнято ряд ключових законів, що визначають політику України у сфері дитинства. Зокрема, Закон України "Про охорону дитинства" встановив охорону прав дітей як важливий національний пріоритет. Також було ухвалено Закон України "Про соціальну роботу з

Продовж. таблиці 1.1

Третій період (2001-2005 рр.)	сім'ями, дітьми та молоддю", який регламентує організаційні аспекти взаємодії з дітьми. Сімейний кодекс та інші закони, такі як "Про дошкільну освіту", "Про попередження насильства в сім'ї" та інші, покликані забезпечити захист та підтримку дітей в різних аспектах їхнього життя. На основі Указу Президента України 2005 року почалась важлива реформа державної опіки над дітьми. В рамках цієї реформи, контроль за питаннями опіки та піклування був переданий від освітніх структур до служб у справах неповнолітніх. Пізніше ці служби отримали нову назву – служби у справах дітей. 2005 рік також був позначений створенням Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини при Міністерстві сім'ї, молоді та спорту. Ця структура прийняла на себе відповідальність за ведення питань усиновлення, що раніше належали до компетенції органів освіти.
Четвертий період (2006-2010 рр.)	В 2006 році Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини отримав статус урядової установи. Цей період також характеризується початком реформи державної опіки над сиротами та дітьми, які втратили батьківське піклування. Основною інновацією стало введення нової моделі державної підтримки – концепції "гроші ходять за дитиною". Це підхід, який спрямований на забезпечення ефективності використання ресурсів для потреб дитини. Крім того, у цей період було прийнято Закон України "Про загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» до 2016 року". Цей документ визначає стратегічні напрямки розвитку політики в сфері захисту прав дітей на національному рівні.
П'ятий період (2011-2015 рр.)	У 2011 році було засновано посаду дитячого омбудсмена в Україні, що стало важливим кроком у захисті прав дітей на національному рівні. Починаючи з 2013 року, Україна приєдналася до Європейської мережі омбудсменів з прав дітей (ENOC). Це свідчить про прагнення країни активізувати свої зусилля у галузі захисту дитини на міжнародному рівні.
П'ятий період (2011-2015 рр.)	Основним завданням цього періоду стала реалізація Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини». Впровадження цієї програми було спрямоване на створення гармонійної системи захисту прав дітей, яка відповідала б стандартам Конвенції ООН та взяла б на себе завдання, поставлені Декларацією тисячоліття ООН і резолюцією «Світ, сприятливий для дітей».
П'ятий період (2011-2015 рр.)	Що стосується організаційних змін, то було прийнято рішення про ліквідацію Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини, а також Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді. Відповідальність за реалізацію державної політики в сфері дитячого захисту було делеговано Мінсоцполітики України, яке в свою чергу створило Департамент сім'ї та дітей.
Шостий період (з 2016 р.)	Сучасний період характеризується активним формуванням та удосконаленням державної політики у сфері захисту прав дітей. Особлива увага приділяється адаптації до суспільних викликів, що неминуче з'являються у глобалізованому світі. Зусилля уряду спрямовані на те, щоб забезпечити благополуччя дітей і відповідати сучасним стандартам їхнього захисту.

Зосередимося на розгляді введення в Україні інституційної посади Уповноваженого у питаннях прав дітей, відомого як дитячий омбудсмен.

У 2011 році, після аналізу національної доповіді щодо виконання положень Конвенції ООН про права дитини, Комітет ООН у питаннях прав дитини висловив ряд пропозицій та рекомендацій до політики України в області захисту прав молоді. Основний акцент Комітету було зроблено на тому, щоб наголосити на важливості створення посади Уповноваженого у питаннях прав дітей в Україні. Окрім цього, Комітет акцентував увагу на тому, що для забезпечення ефективності роботи дитячого омбудсмена необхідно виділити достатні людські та фінансові ресурси, що стане запорукою його незалежності та дієвості [17].

Запровадження такої спеціалізованої посади омбудсмена у відношенні до дітей можна обґрунтувати, враховуючи як мінімум три ключові моменти. По-перше, діти в силу особливостей своєї психіки та фізіології потребують специфічного та дбайливого підходу. По-друге, їхня недостатня життєва практика та певний ступінь залежності у певних ситуаціях робить їх уразливими, і вони не завжди здатні самі відстоювати свої права та інтереси. А по-третє, забезпечення благополуччя та правильного розвитку дітей є ключовим фактором для стабільності та процвітання будь-якої нації у майбутньому. Таким чином, забезпечення захисту прав дітей має надзвичайно важливе значення, і це повинно стати одним з пріоритетних напрямів державної політики.

Комітет ООН у сфері прав дитини виступає як ключовий глобальний регулюючий орган, який забезпечує дотримання Конвенції. На своєму засіданні 2002 року він затвердив важливий документ під назвою «Роль автономних національних правозахисних структур у питаннях захисту і підтримки дитячих прав». Цей документ акцентує, що кожна країна має мати автономний правозахисний орган, відділений від держави, який би моніторив стан захисту прав дітей, їх благополуччя та безпеку [17].

Такий орган має бути незалежним від державного втручання і інших внутрішніх та зовнішніх впливів. Це гарантує, що діти захищені на всіх рівнях. Омбудсмен у сфері прав дитини розглядається як оптимальний механізм для такого моніторингу, і це не просто повторення функцій існуючих державних структур. Його ключові завдання і функції включають:

- незалежний контроль за виконанням державою своїх міжнародних зобов'язань згідно Конвенції ООН про права дитини;
- сприяння приведенню національного законодавства у відповідність із міжнародними стандартами;
- проведення консультативних сесій;
- вплив на законодавство та практику в інтересах дітей;
- координація заходів з державними органами на користь дітей;
- захист та відновлення порушених прав дітей, а також представництво інтересів дітей у судах [10].

В Україні позиція дитячого омбудсмена була створена у 2011 році за указом Президента. Цей пост був призначений для того, щоб забезпечити захист прав дітей та виконання Україною її міжнародних обов'язків у цій сфері. Основна мета діяльності омбудсмена – слухати потреби дітей, чий права були порушені, та вживати необхідних заходів для їх відновлення. Це також передбачає моніторинг і аналіз дій уряду стосовно прав дітей, а також підтримку необхідних законодавчих ініціатив.

Для ефективної роботи та уникнення перекладання функцій серед різних державних структур, призначених захищати права та інтереси дітей, було визначено, що Уповноважений Президента України з прав дитини володіє специфічними завданнями і не дублює діяльність інших державних установ. Основною роллю українського омбудсмена було здійснення неперервного спостереження за дотриманням конституційних прав дітей в Україні, а також виконання міжнародних обов'язків в цьому напрямку. Уповноважений мав обов'язок надавати президентові країни конкретні пропозиції стосовно вирішення проблем порушень прав дітей, пропонувати рекомендації для

розробки нових законів та активно інформувати громадськість про права та обов'язки щодо дітей [10].

Не тільки обов'язки визначали діяльність омбудсмена, але й численні права, що давали йому можливість бути активним учасником у розробці законодавчих проектів, актів президента, стосовно захисту дітей. Омбудсмен мав повне право відвідувати різноманітні установи, де перебувають діти, одержувати необхідну інформацію від державних установ, залучати експертів для детального вивчення певних питань, а також бути присутнім на засіданнях державних органів, що стосуються його компетенції.

Окрім цього, він мав змогу звертатися до правоохоронних органів при виявленні порушень прав дітей, аналізувати роботу установ, що працюють з дітьми-сиротами або тими, хто позбавлений батьківського піклування, та активно співпрацювати з різними організаціями, включаючи міжнародні, у питаннях захисту прав дітей [10]. Такий комплекс прав і обов'язків дозволяє Уповноваженому бути ефективним інструментом у забезпеченні прав та інтересів дитини в Україні.

Міжнародна практика у контексті незалежного нагляду за виконанням прав дитини яскраво демонструє, що роль омбудсмена у цьому процесі є найбільш вагомою та ефективною. У нашій країні діяльність Уповноваженого Президента України у сфері прав дитини контролюється конкретним відділом Адміністрації Президента. Щоб допомагати Уповноваженому у вирішенні різних питань, була сформована громадська рада з питань захисту дитячих прав як частина робочої групи Адміністрації Президента України [39].

Важливо зазначити, що останнім часом відбулася інтенсивна взаємодія між дитячим омбудсменом та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини. Це обумовлено тим, що порушення дитячих прав водночас є і порушенням прав людини загалом.

Додатково, в Секретаріаті Уповноваженого Верховної Ради створено посаду представника з питань дитячих прав, недискримінації та гендерної рівності, а також спеціальний структурний підрозділ для цих цілей. Основне

завдання цього підрозділу – моніторинг дотримання прав дитини, а також виконання міжнародних обов'язків України у цьому напрямку.

У контексті захисту дитячих прав особливий акцент потрібно зробити на шостий етап формування державної політики. Цей етап був присвячений розробці стратегій для захисту прав дітей у складних умовах військового конфлікту на території України.

На жаль, внаслідок збройного протистояння, в яке потрапила Україна, стан захисту дитячих прав зазнав істотного погіршення. Основними причинами цього стали об'єктивні фактори, зокрема, масове переселення дітей (близько 30 % від загальної чисельності) з Криму та регіонів активних військових дій у Донецькій та Луганській областях. Ці діти-переселенці для України стали новим соціальним викликом, який потребує особливої уваги з боку держави, забезпечення їх прав, соціального захисту та підтримки. Масове прибуття переселенців з дітьми вимагає серйозної реакції та підтримки як з боку державних органів, так і місцевої адміністрації.

Держава визначає як пріоритетні завдання підтримки сімей, які мають дітей, а також дітей-переселенців із територій, що перебувають під окупацією у Донецькій та Луганській областях. Серед цих завдань – оптимізація системи державної соціальної підтримки з урахуванням місця фактичного перебування дітей, а також первинне призначення допомоги. Також передбачено допомогу при народженні або усиновленні дітей, підтримку самотніми матерями, опікунам та іншим особам, які дбають про дітей, зокрема тим, які потребують особливого підходу – дітям-інвалідам або інвалідам з дитинства. Окрім того, держава акцентує увагу на підтримці тих, хто опікується дітьми-сиротами чи дітьми без батьківського піклування, а також на супроводі сімей переселенців, які мають особливі потреби [12].

Україна підтримала Факультативний протокол стосовно участі дітей у збройних конфліктах (2004 р.), який став особливо актуальним у контексті псевдореферендума збройної агресії РФ. Згідно зі статтею 4 цього протоколу, залучення або використання у військових діях осіб молодше 18 років є

абсолютно недопустимим. Сьогодні ця норма вже втілена в національне законодавство: Закон України «Про охорону дитинства» категорично забороняє втягування дітей у військові дії та інші збройні конфлікти. Однак потребує уваги реалізація механізмів відповідальності за порушення цих норм. Окрім безпосереднього втягування дітей у конфлікти, існує проблема їхнього вивезення за кордони та нелегітимного усиновлення.

Важливо зазначити, що в умовах війни порушуються основні принципи, закладені в Загальній декларації прав людини та Конвенції про права дитини, зокрема право дитини на життя.

24 березня 2023 року Національна академія адвокатури України (НААУ) провела важливий круглий стіл з тематики «Захист дитячих прав у військових конфліктах: актуальні проблеми, потенційні ризики та методи їх нейтралізації». Ця ініціатива була здійснена під егідою Юридичного центру Вищої школи адвокатури НААУ під назвою «Адвокат дитини» [64].

До цієї події долучилася делегація з Національної ради адвокатів Франції, що підкреслює міжнародний інтерес до цієї проблеми. Основну доповідь на дискусії представила Голова НААУ, РАУ Лідія Ізовітова. Вона акцентувала увагу міжнародної спільноти на тривожній статистиці від платформи «Діти війни», де було наведено дані про чисельність дітей, що зазнали наслідків через агресивне вторгнення російської федерації в українські землі. Лідія Ізовітова з особливою тривогою відзначила, що встановити конкретну кількість загиблих, поранених та змушених залишити свої домівки дітей є досить ускладненим завданням у світлі непрининних військових дій та тимчасової втрати контролю над деякими територіями України [64].

Основне питання, що стоїть за цим обговоренням, полягає у тому, як можна краще захистити найбільш уразливі групи населення у часи конфліктів. Це питання не тільки про числа та статистику, але й про людську гідність, права та зобов'язання держав.

Лідія Ізовітова акцентувала на тому, що сьогодні відчувається різке підвищення попиту на кваліфіковану юридичну підтримку дітей, їхніх рідних,

опікунів та інших юридичних представників. Це стосується широкого спектра питань: від міграційних до родинних справ, визначення юридичних фактів народження чи смерті, а також питань втрачених документів, спадщини та участі у кримінальних справах, де стають учасниками неповнолітні особи, що опинилися у конфлікті з законодавством.

Голова НААУ та РАУ відмітила, що з огляду на захист прав дітей в Україні, основоположним є дотримання конвенційних принципів, що спрямовані на досягнення найкращих результатів для дитини у всіх правовідносинах, які її стосуються [64].

У сучасних умовах адвокатура намагається стояти на головному рубежі захисту прав індивіда. Це включає в себе поєднання зусиль адвокатів, національних органів захисту прав дітей, правозахисників, міжнародних співробітників, а також європейських адвокатських асоціацій у пошуках ефективних рішень для підтримки дітей у відповідь на сучасні виклики в області захисту дитинства.

Проблема захисту прав українських дітей та молоді за межами країни стає дедалі більш актуальною. Лідія Ізовітова підкреслила жахливі ситуації у системі ювенальної юстиції деяких європейських країн, де дітей відокремлюють від матерів і часто важко відновити сім'ю. Українські адвокати, які в даний момент перебувають за кордоном, освідомлені з цією проблемою і намагаються привернути до неї увагу, хоча їм і важко діяти в інших юрисдикціях.

Лідія Ізовітова активно закликала європейських партнерів долучитися до обговорення питання повернення дітей їхнім матерям, які знаходяться за кордоном. Відзначено, що НААУ має намір виступити із пропозицією до Ради адвокатів та юридичних спілок Європи (ССВЕ) щодо розробки спільних рекомендацій з цього питання [64].

У контексті проблеми дітей, яких було депортовано до рф, українські юридичні представники висловили готовність забезпечити комплексну правову підтримку таким дітям і їх родинам.

Відтак, з моменту початку відкритого втручання рф в Україну, національне законодавство в області захисту прав дитини переживає етап активних трансформацій. Зокрема, вносяться зміни, які розширюють категорії дітей, які стали жертвами воєнного конфлікту. Але, незважаючи на ці позитивні зрушення, потреби в захисті дитячих прав в Україні величезні. Практично кожна дитина, яка опинилася в зоні конфлікту, зіткнулася з порушеннями своїх основних прав. Ситуація потребує негайного правового втручання та захисту як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Важливість цього підкреслила керівниця Центру «Адвокат дитини» ВША НААУ, а також заступниця Голови Комітету з сімейного права НААУ, Лариса Гретченко. Вона вважає, що зосередженість на таких питаннях має стратегічне значення для гарантії прав дітей у складних умовах сучасності [57].

У своєму виступі Лариса Гретченко глибоко розглянула питання, пов'язані з законодавчими нюансами у сфері захисту дитячих прав. Вона акцентувала увагу на важливості доступності безоплатної юридичної допомоги для дітей. За її словами, держава повинна забезпечити кожній дитині можливість звернутися за правовою допомогою безкоштовно, як це передбачено відповідним законодавством.

Але в сучасній системі існують деякі нюанси: звернення за безоплатною правовою допомогою можуть подавати лише дорослі особи або їх законні представники. Це ставить під загрозу можливість для дітей отримати необхідну допомогу, особливо у випадках, коли вони опиняються в складних обставинах без підтримки близьких.

Гретченко підкреслила, що 2023 рік має стати ключовим у реалізації Національної стратегії щодо дітей. Стратегія, розроблена ще у 2019 році, направлена на забезпечення професійної підготовки та підтримки тих, хто працює з дітьми. Стратегія закладає взаємодію державних установ і громадського сектору, застосування найкращих світових практик у захисті прав дітей. Особливий акцент робиться на спеціалізацію професійних осіб – адвокатів, прокурорів, поліцейських, зокрема, на їх ювенальну підготовку.

Національна реформа передбачає створення єдиної системи підготовки спеціалістів, включаючи міжнародні стандарти [57].

Центр «Адвокат дитини», що належить ВША НААУ, активно впроваджує освітні програми, відповідно до міжнародних стандартів, що стосуються захисту дитячих прав. Ці програми зокрема допомагають дітям у періоди воєнних конфліктів, що підтверджує велику роль і важливість такої діяльності в сучасному світі, – додала Лариса Гретченко [57].

Аналізуючи еволюцію та втілення державної стратегії в області забезпечення прав та добробуту дітей в історичній перспективі, можна сказати, що за роки своєї незалежності Україна зробила великі кроки у вдосконаленні системи соціального забезпечення дітей. Було ратифіковано ряд міжнародних юридичних документів, прийнято ключові національні закони, а також активно вивчається та інтегрується найкращий світовий досвід у створенні сучасних механізмів захисту дітей.

Втім, наявність відповідної законодавчої основи не завжди гарантує її ефективне застосування на практиці. Практичний аспект роботи омбудсмена з питань дітей часто засвідчує про множинні випадки порушення дитячих прав. Відзначаючи специфічні питання, що ставали предметом звернень до Уповноваженого Президента України з питань дітей, більшість із них стосуються житлових, майнових прав, прав дітей-сиріт, проблем пов'язаних з військовим конфліктом та інших. Здається, що українська система захисту дітей частіше реагує на очевидні проблеми, ігноруючи глибокі причини та внутрішні зв'язки, що призводить до недостатньої ефективності правової практики.

Постійне перебудовування структур, що відповідають за благополуччя дітей, затримує ефективне виконання стратегії в цій важливій сфері. Ситуація з дітьми, які є внутрішньо переміщеними особами або дітьми загиблих учасників АТО, заслуговує на особливий контроль і увагу.

Маючи в українському законодавстві певні санкції за порушення прав дітей, фіксовані у різних кодексах, існує проблема недостатнього статистичного

обліку таких порушень. Це свідчить про необхідність перегляду і посилення механізмів відгуку на такі ситуації. Крім того, систематичний моніторинг ситуації з дітьми-сиротами, дітьми без опіки та іншими вразливими групами дітей є важливим для своєчасного реагування та розробки стратегій покращення їхнього становища в майбутньому.

РОЗДІЛ 2

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ-СИРИТ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Нормативно-правове забезпечення реалізації державної політики під час дії правового режиму воєнного стану у сфері захисту прав дітей-сиріт

Станом на сьогодні існує чимало ситуацій, коли діти з різноманітних причин опиняються поза піклуванням батьків. В результаті цього обов'язки щодо утримання та виховання таких дітей покладаються на державу. Важливою умовою захисту прав дітей-сиріт і дітей, які втратили батьківське піклування, в суспільстві України є формування нормативно-правового забезпечення, метою якого є гарантування прав та інтересів неповнолітніх.

Сьогодні важливе місце в законодавстві країни займають закони та підзаконні документи, що встановлюють права найбільш вразливих груп населення – дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки. Це підтверджено численними нормативно-правовими актами, включаючи приблизно 26 законів України, понад 30 указів Президента України, рішень та директив Кабінету Міністрів України та інше.

Як відзначають Брич В. Я., Миколюк С. М, діти-сироти та ті, що позбавлені батьківської опіки, представляють собою специфічну категорію населення, що вимагає особливої уваги [5].

На сьогодні ключовим фактором в системі гарантування прав дітей є Конституція України, яка встановлює рівноправність дітей (ст. ст. 24, 52), захист дитинства (ст. 51), забороняє насилля та експлуатацію дітей (ст. 52), гарантує право на життя (ст. 27), а також забезпечує захист та підтримку держави дитині, що зазнала втрати сімейного середовища (ст. 52) та право на освіту (ст. 53) [8].

Одночасно основним законодавчим актом, що містить ключові положення щодо захисту прав дітей-сиріт та дітей без батьківського піклування, є Закон України «Про охорону дитинства». Він визначає захист дитинства в Україні як стратегічний пріоритет національного рівня та з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, збереження здоров'я, отримання освіти, соціального захисту та гармонійного розвитку встановлює основні принципи державної політики у даній області [8].

У статті 1 Закону України «Про захист дитинства» [46] пропонується тлумачення таких термінів, як «дитинство», «сирота», «дитина, яка втратила батьківське піклування», «дитина без притулку», «дитина-біженець» та інші, зокрема:

- дитинство – це етап розвитку особи до настання повноліття;
- сирота – це дитина, у якої батьки померли або загинули;
- діти, які втратили батьківське піклування, – це діти, чії батьки позбавлені прав батька чи матері; які були визнані недієздатними; чії батьки відбувають покарання або перебувають під вартою під час слідства; яких шукають правоохоронні органи у зв'язку з невиконанням аліментних зобов'язань та невідомим місцем перебування; які не можуть виконувати свої обов'язки через захворювання; відкинуті чи знайдені; залишені у пологовому закладі, медичному установі, або яких відмовилися забирати родичі; діти з невідомими батьками; бездомні;
- бездомні діти – це діти, котрі були покинуті своїми батьками, самостійно покинули родину чи дитячі установи та не мають встановленого місця проживання;
- дитина-біженець – це дитина, що не є громадянкою України, і через обґрунтовані страхи стати об'єктом переслідування за расовою, релігійною приналежністю, етнічністю, громадянством, приналежністю до певної соціальної групи чи політичними поглядами перебуває поза країною свого громадянства і не може чи не бажає користуватися захистом цієї країни через ці обставини, або, не маючи громадянства, і знаходячись за кордоном країни свого

останнього проживання, не може чи не хоче повертатися туди через вищезгадані страхи.

Слід відзначити, що О. Марцеляк вказує на такий недолік зазначеного закону, як відсутність юридичного визначення поняття «бездоглядна дитина» як частини дитячого сирітства [26].

Треба також зосередити увагу на тому, що законодавча база України стосовно захисту прав сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування, не пропонує визначень термінів «напівсирота» та «дитина самотньої матері».

Дитина-напівсирота визначається як дитина, втратила одного з батьків. Розглядаючи, що сиротою називається дитина, обидва батьки якої померли або пропали безвістю, тоді напівсиротою можна визначити дитину, у якої один з батьків помер чи пропав. Отже, формально дитину, у якої батька позбавлено батьківських прав (це, до речі, не звільняє від обов'язку фінансової підтримки дитини) або яка пропала без сліду (оскільки факт смерті підтверджується наявністю судового рішення про визнання особи померлою, а не пропавшою безвістю), не можна вважати напівсиротою.

Дитина, яку виховує виключно мати, називається дитиною одинокої матері, і це можливо з наступних причин:

- інформація про батька в свідоцтві про народження була внесена за вказівкою матері;
- батько дитини помер (або батько дитини визнаний судом пропавшим безвістю, або батько дитини визнаний судом померлим, або батько дитини визнаний недієспроможним, або батько дитини знаходиться в розшуку), крім того, призначення пенсії дитині через втрату годувальника неможливе, так як він не мав відповідного трудового стажу.

Одинокі матері знаходяться на обліку в управлінні праці та соціального захисту населення (УТЦЗН) та отримують фінансову підтримку на дитину одинокої матері [5].

Ураховуючи вищезазначене, вважаємо за доцільне виділити ще одну групу дітей – дітей-напівсиріт, у складі якої слід виділити дітей, що виховуються самотніми матеріями.

На сьогодні Законодавство України визначає три категорії дітей-сиріт:

1. Біологічні сироти – діти, батьки яких померли або померли, що підтверджено свідоцтвом про смерть. За загальноживаною нормативною термінологією – «сироти».

2. Соціальними сиротами є неповнолітні, які мають статус «діти, позбавлені батьківського піклування»:

- батьки яких позбавлені батьківських прав, визнані безвісно відсутніми з невідомих причин, визнані недієздатними, що має бути підтверджено рішенням суду;

- батьки яких визнані судом померлими, що підтверджено свідоцтвом про смерть, виданим органами реєстрації актів цивільного стану;

- батьки яких відбувають покарання в місцях позбавлення волі, що підтверджено вироком суду;

- батьки, які розшуковуються органами внутрішніх справ, у зв'язку з несплатою аліментів та відсутністю даних про їх місцезнаходження, підтвердженого вироком суду або справою органів внутрішніх справ про розшук батьків та відсутністю даних про їх місцезнаходження;

- батьки, хвороба яких перешкоджає виконанню батьківських обов'язків, що підтверджується висновком лікарсько-консультативної комісії;

- крім того, до статусу дітей, позбавлених батьківського піклування, належать «покинуті діти», а також невідомі батьки, які не забирають дитину з пологового будинку, іншого закладу охорони здоров'я, про що складається акт за формою, затвердженою МОЗ та МВС.

3. Діти-сироти мігрантів – це діти трудових мігрантів (батьків, які не виконують або частково виконують обов'язки внаслідок тривалої відсутності). Хоча цей статус не має законодавчого закріплення, інколи у спеціальній літературі можна зустріти це явище під назвою «соціальне сирітство».

До об'єктивних причин, що впливають на поширення явища дитячого сирітства, можна віднести низку взаємопов'язаних чинників:

- економічна нестабільність;
- зміна моральних орієнтирів суспільства;
- криза інституту сім'ї;
- зниження цінності шлюбу та дітей; 5
- асоціальна поведінка дорослих;
- збільшення кількості розлучень;
- збільшення неповних сімей та народжуваності поза шлюбом тощо.

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» зазначає, що основним інструментом соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є застосування 10 державних соціальних стандартів на рівні не нижче встановленого прожиткового мінімуму (грошового прожиткового мінімуму, предметів першої необхідності, мінімальних соціальних послуг) для осіб відповідного віку.

Йдеться про: мінімальне матеріальне забезпечення (їжа, одяг, взуття); забезпечення житлом; мінімальні стандарти забезпечення гарантованого першого робочого місця; одноразова державна грошова допомога після досягнення повноліття; щомісячне утримання дітей; охорона здоров'я; забезпечення іграшками, спортивним інвентарем та літературою; мінімальний рівень забезпечення дитини до надання їй статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування; норматив грошового забезпечення прийомних батьків і батьків-вихователів (Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України, 2005 р., ст. 4).

Крім того, питання щодо захисту прав дитини регулюються Кримінальним кодексом України, Цивільним процесуальним кодексом та Кодексом адміністративного судочинства, які регулюють захист прав дитини у

спорах з фізичними особами, державними органами та їх посадовими особами [25].

Таким чином, в Україні на підставі нормативно-правових документів визначено пільги, які держава гарантує дітям-сиротам та дітям, які залишилися без піклування батьків. Це, насамперед, застосування десяти державних соціальних стандартів (мінімального матеріального забезпечення, житлового забезпечення, медичного обслуговування тощо) на рівні не нижче встановленого прожиткового мінімуму для осіб відповідного віку, право на зарахування до професійно-технічних навчальних закладів, цільове фінансування видатків на їх утримання, умови якого визначаються Кабінетом Міністрів України, тощо.

Встановлено, що державна політика щодо соціального захисту дітей-сиріт реалізується через систему органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які беруть участь у його формуванні та реалізації в межах своєї компетенції (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади та місцеві органи самоврядування).

Прийняття Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [46] стало значущим етапом у вдосконаленні законодавчих засад стосовно захисту прав дітей, які опинилися без батьків. Цей закон встановив правові, соціальні та організаційні принципи, а також гарантії державної підтримки таких дітей, включаючи перелік соціально-захисних заходів, та конкретизував компетенцію органів опіки та піклування. За чинним законодавством, органам опіки та піклування надано право вживати всіх необхідних заходів для розміщення таких дітей у сім'ях громадян України, а також визначено установи, де діти можуть бути влаштовані у випадках, коли розміщення в сім'ях не є можливим.

Важливо відмітити, що цей нормативний документ розширив розуміння системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

підклування. З'явився термін «статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського підклування», який характеризує законодавчо встановлене положення дитини, що дає їй право на повне державне забезпечення та отримання встановлених законом пільг, підтверджене низкою документів, які свідчать про обставини, внаслідок яких дитина залишилась без батьківського підклування» [46].

Описуючи правову основу, яка встановлює порядок захисту сиріт, можна відзначити, що вона включає, зокрема, Конституцію України; Житловий кодекс України (перейменований 24 лютого у Житловий кодекс Української РСР); Закони України «Про охорону дитинства», «Про надання організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, які втратили батьківське підклування»; Рішення Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2005 року № 823 «Про схвалення Порядку видачі одноразової допомоги дітям-сиротам і дітям, які втратили батьківське підклування, після досягнення 18-річного віку». Також Україна дотримується низки міжнародних документів, включаючи Конвенцію ООН про права дитини, відповідно до якої у 2009 році було ухвалено Закон України «Про Всеукраїнську програму «Національний план дій щодо впровадження Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року».

Ці нормативні документи дають чітке визначення таких понять, як дитина-сирота, дитина, яка позбавлена батьківського підклування, та бездомна дитина. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства», «дитина-сирота – це дитина, чиї батьки померли або пропали; діти, які втратили батьківське підклування, – це діти, що опинилися без підклування батьків через позбавлення їх батьківських прав, вилученням у батьків без позбавлення батьківських прав, визначенням батьків як безвісно відсутніх або недієздатних, проголошенням їх померлими, відбуванням покарання в установах виконання покарань та утриманням їх під арештом під час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним із невідомістю про їх місцеперебування, тривалою хворобою батьків, яка заважає їм виконувати свої батьківські

обов'язки, а також діти, відокремлені від сім'ї, покинуті діти, діти, чиї батьки невідомі, діти, яких покинули батьки, діти, чиї батьки не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, що не можна встановити через перебування батьків на тимчасово окупованих територіях України або в районах проведення антитерористичної операції, реалізація заходів забезпечення національної безпеки та оборони, відпори та стримання військової агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, та бездомні діти» [46].

Поняття «бездомна дитина» конкретизовано окремо, і відповідно до національного законодавства ця категорія означає дітей «які були залишені батьками, самостійно вийшли з сім'ї або дитячих установ, де вони перебували, і не мають сталого місця проживання» [58].

У національному правовому полі зазвичай виділяють дві категорії дітей, які опинилися без батьків: біологічних сиріт (дітей-сиріт) та малюків, яких позбавлено батьківської опіки (соціальні сироти) [1]. Переконані, що існує необхідність докладніше визначати ці концепції та запровадити категорію дітей-сиріт, що втратили своїх батьків під час військових конфліктів.

Законодавство, зокрема Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [46], передбачає заходи соціального захисту таких дітей, включаючи встановлення мінімального стандарту щодо гарантії першого робочого місця, яке не може бути замінене за бажанням роботодавця протягом трьох років з моменту початку роботи, а у випадку неможливості забезпечення такого місця – призначення грошової компенсації за цей період, яка виплачується зі списку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за кошти державного чи місцевого бюджетів.

Як стверджує Даніліна М, бажано уникати ситуацій з подвійним фінансуванням, оскільки через обмеженість коштів у бюджетах різних рівнів часто виникають конфлікти щодо того, хто має виплачувати грошову компенсацію [8].

Слід зазначити, що на сьогодні існує проблема житлового забезпечення дітей-сиріт та осіб, позбавлених опіки батьків. При передачі дітей під опіку, розміщенні у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, будинках для дітей або школах-інтернатах, житлова площа, де раніше проживали діти-сироти та ті, що були позбавлені батьківської опіки, залишається за ними на весь час перебування, незалежно від присутності в житлі інших членів родини [8].

Установа опіки та піклування приймає рішення про зберігання житлового простору за дітьми і призначає опікуна житла до досягнення дітьми повноліття. Однак у практиці існують випадки, коли опікун продав або обмінював житло, особливо щодо дітей-сиріт. Також законодавство не передбачає фінансування відновлення житлових умов. Коли у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, взагалі немає житла, держава гарантує право на пріоритетне отримання житлового простору, але відсутність житлових резервів залишає цих дітей без захисту.

Одночасно Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» гарантує ряд прав, які наразі не реалізуються в повному обсязі. Варто підтримати погляд Стариченко А., згідно з яким права дітей лише декларуються: діти виступають об'єктом захисту, а не суб'єктом правових відносин. Україна не впровадила системний підхід до врахування поглядів дитини на всіх стадіях її життя. Відсутність адекватного фінансування ухвалених державних програм та заходів забезпечення соціальних гарантій для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, продовжує бути проблемою [58].

В Україні відсутні ефективні механізми виявлення та відгуку на ситуації раннього виявлення сімей, які знаходяться у складних обставинах. Не проводиться моніторинг стану використання коштів, виділених на утримання та захист прав сиріт. Раціонально було б розробити механізми контролю за

використанням фінансів, що надаються державою на підтримку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [58].

Отож, вимоги, наведені вище, вимагають глибокого осмислення українського законодавчого процесу з метою створення нормативних положень всебічного правового інституту у сфері захисту прав дітей-сиріт та малолітніх, які були позбавлені батьківської опіки.

Таким чином, у сучасний період розвитку нашого суспільства слід реалізувати вказані аспекти, а саме визначити класифікацію соціального захисту, розрізняючи його за формами та типами, оскільки вони різняться за учасниками (колом осіб, які отримують захист), джерелами фінансування, типами виплат і управлінськими органами. Варто відзначити, що наразі в Україні існують дві категорії статусу: діти-сироти (біологічні сироти) та діти, які були позбавлені батьківської опіки (соціальні сироти). Тож слід класифікувати поняття «діти-сироти» на дві категорії: діти-півсироти та діти матері-одиначки, враховуючи життєві ситуації. Крім того, було б доцільно об'єднати нормативно-правові акти стосовно захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, у єдиний Кодекс прав дитини, де були б визначені категорії дітей згідно їхнього юридичного статусу, а також детально описані права та інтереси дітей.

2.2. Основні проблеми та виклики під час дії правового режиму воєнного стану у сфері захисту прав дітей-сиріт

Масове вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 року висвітлює та наголосило на питанні, яке виникло ще у 2014 році – правах на дитинство та захисті сиріт. Війна представляє собою недопустимий спосіб врегулювання відносин між державами. Згідно з офіційними статистичними даними від 28 травня 2022 року, 682 дітей стали жертвами війни, з яких 242 – загинули, а 440 – були поранені [51]. Усвідомлюючи, що зазначені числа є лише офіційно зафіксованими, і існує невідома кількість жертв серед дітей у

тимчасово окупованих районах, наприклад, у Маріуполі, реальна кількість може бути набагато вищою. Інформації про число дітей, яких примусово перевезли на територію росії, є обмеженою. На 31 березня 2023 року це число було приблизно 84 тисячі неповнолітніх [45], а на 27 квітня, за даними уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Людмили Денісової, більше 160 тисяч українських дітей, з яких понад 2000 – сироти, були вивезені до росії. На початку травня 2022 року кількість вивезених до Росії українських дітей становила 181 тисячу [45].

Крім того, необхідно зосередити увагу на іншій проблемі – правах дітей-сиріт, які були евакуйовані з зони воєнних конфліктів. Кількість таких дітей складає сотні. Важливо відзначити, що евакуація сиріт та дітей із інвалідністю проводилася як в Західні регіони України, так і за її межами. Існує висока ймовірність, що детального ведення обліку переміщення дітей не проводилося. Відгомони війни, а також дані Міністерства соціальної політики, які показують, що в Україні щорічно стає сиротами близько 10 тисяч дітей [64], вказують на актуальність проблеми статусу сиріт в Україні, яка в майбутньому тільки посилиться.

Досліджуючи правове положення дітей-сиріт у військовий час, слід охарактеризувати кілька важливих аспектів: історію виникнення даного явища та боротьбу проти нього; причини появи бездомності і недогляданості дітей-сиріт; методику прийняття під опіку, усиновлення та виховання дітей, які залишилися без батьків; державну інформаційну стратегію у сфері охорони дітей-сиріт. Зазначено, що приведені причини зростання кількості сиріт мають історичні корені. Цей історичний контекст чітко простежується через аналіз «радянської спадщини». Адже, ми бачимо певну історичну паралель із процесами радянзації західних областей України у 1939-1941 роках і післявоєнний період. З лютого 1940 р. до червня 1941 р. органи НКВД з Волинської, Дрогобицької, Львівської, Станіславської, Тернопільської, Рівненської областей депортували в віддалені райони СРСР від 190 до 230 тис.

осіб з числа так званих «ворогів народу». Серед цих людей було чимало неповнолітніх та дітей-сиріт [57].

Варто зазначити, що за останні місяці в інформаційній сфері ми спостерігаємо ростучу популярність так званих «фільтраційних таборів» для українців у зоні окупації. Безумовно, у такі заклади потрапляють також неповнолітні.

Таким чином, військові конфлікти є основною причиною стрімкого збільшення кількості дітей-сиріт, а також тих, хто опиняється без опіки та догляду. Враховуючи тривалість військових дій на сході країни з 2014 р., а також природні показники смертності, кожного року в Україні приблизно 10 тис. дітей стають сиротами [57].

Позитивним моментом у цьому контексті є те, що 97 % «сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, наразі розміщені у прийомних родинах, дитячих будинках сімейного типу, або передані на опіку та під піклування» [2].

Ми не будемо глибоко характеризувати причини появи дитячої бездомності та збільшення числа дітей-сиріт. Це питання ретельно розглядається у роботі Петрочко Ж. Він правильно вказав, що «сучасна соціально-економічна та військово-політична обстановка в Україні спричиняє розширення явища сирітства» [48].

У зв'язку з масштабною агресією Росії, після 24 лютого 2022 року, було внесено чимало змін до існуючого законодавства, спрямованих, зокрема, на полегшення процесу переправи кордону для неповнолітніх та сиріт. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 166 від 28.02.2022 «Про внесення змін до Правил перетинання державного кордону громадянами України», під час воєнного стану, діти-сироти та малеча, позбавлена батьківської опіки, матимуть змогу виїжджати за кордон за спрощеною схемою [46].

Законодавство передбачає застосування спрощеної процедури до:

– дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, які не досягли 18 років і постійно перебувають у закладах різних видів, форм власності та підпорядкування;

- малюків, які ще не виповнили 18 років, не мають статусу дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування, але які цілодобово знаходяться у закладах різних видів, форм власності та підпорядкування;

- дітей, які розміщені в сім'ях патронатних вихователів і які не досягли 18 років.

Для дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківської опіки і цілодобово знаходяться у закладах різних видів, пропонується можливість виїзду за кордон під час надзвичайного або воєнного стану за наявності тільки:

- Паспорта громадянина України або свідоцтва про народження (у разі відсутності паспорта) або документів, які включають дані про особу і які визнані Держприкордонслужбою;

- Розпорядження керівника закладу (або особи, яка його заміщає), де перебувала дитина, про виїзд дітей за кордон [8].

Ці діти мають право виїзду за кордон у супроводі законного представника або іншої особи, уповноваженої ним.

1. Діти, які не набули статус дитини-сироти чи позбавленої батьківського піклування, проте перебувають на постійній основі в установах різного призначення, форм власності та підпорядкованості, а також ті, які влаштовані до патронатних сімей, потребують лише двох документів для переходу кордону у випадках надзвичайної чи воєнної ситуації.

2. Паспорт українського громадянина або свідоцтво про народження (при відсутності паспорта) чи інші документи з інформацією про особу, які визнані Держприкордонслужбою [41];

Один із таких документів:

- розпорядження керівника установи (або його замітника), де мешкала дитина, щодо виїзду за кордон;

- вирішення органів опіки та піклування або військової адміністрації щодо виїзду дітей за межі країни;

- рішення служби у справах дітей або органу опіки та піклування або військової адміністрації про розміщення дитини у патронатну сім'ю [41].

Важливо зауважити, що незалежно від статусу, усі неповнолітні мають право переходити кордон лише із супроводжуючим. Супроводжуючі зобов'язані протягом одного робочого дня реєструвати дітей у консульській службі України в країні, де вони перебувають. Консульство, у свою чергу, має протягом одного робочого дня інформувати Нацсоцслужбу про дану реєстрацію [41].

Іншим актуальним питанням у військовий час стало питання щодо можливості усиновлення або прийому на виховання дітей-сиріт. Існує загальна думка щодо заборони таких дій під час війни, однак закони України, які стосуються цього процесу, залишилися незмінними. Єдине обмеження полягає в здійсненні усиновлення тільки в районах, де не ведуться воєнні операції і діють державні інституції. Також усиновлення можливе лише стосовно тих дітей, для яких визначено обставини проживання їхніх батьків чи інших родичів [14]. Тому важливо уникати емоційних висловлювань і керуватися лише інтересами дитини, які визначені відповідними законами, регулюючи питання усиновлення.

У цілому, процес усиновлення під час військового стану залишався незмінним і не отримував жодних додаткових модифікацій, включаючи ні спростування, ні ускладнення. Зазначена процедура проводиться на основі загальних принципів та відповідно до Сімейного Кодексу України та рішення Кабінету Міністрів України № 905 від 08.10.2008, яким затверджено «Положення про здійснення діяльності у сфері усиновлення та контролю за додержанням прав усиновлених дітей».

Діюче законодавство встановлює, що ключовими факторами, які ускладнюють процес усиновлення, служать знову таки положення про інтереси дитини, тому установи, відповідальні за процес усиновлення, відхиляють заявки на усиновлення, коли [14]:

- «існує сподіванка на вдалий пошук і об'єднання родини в найкращих інтересах дитини,

– ще не минув визначений період (зазвичай як мінімум два роки), під час якого були вжиті всі можливі заходи для пошуку батьків або інших родичів, які вціліли» [14].

Інші критерії стосуються осіб, які висловили бажання усиновити дитину.

На даний момент, з урахуванням військового стану, основними факторами, що перешкоджають процедурі усиновлення, є такі [14]:

– «у певних регіонах, де тривають активні військові операції, служби у справах дітей і суди тимчасово обмежені у своїх повноваженнях, тому в цих регіонах не можна організувати процес усиновлення.

– в умовах військового стану, коли люди можуть знаходитися в оточенні без зв'язку, у полоні або в лікарні з пораненнями, важко визначити умови життя батьків або інших родичів дитини.

– в умовах військового стану особи, бажаючи усиновити дитину, не завжди зможуть зібрати необхідні документи, підтвердити наявність житла та стабільний дохід і забезпечити належні умови для виховання та розвитку дитини» [14].

Відповідно до інформації Національної служби у сфері соціального обслуговування України, за період з 24 лютого 2022 року до 1 квітня 2023 року територіальні служби з питань захисту дітей встановили, що 8512 дітей опинилися без опіки батьків у період військових дій. Серед них 1476 дітей стали сиротами внаслідок військової агресії російської федерації проти України. Крім того, протягом останніх восьми років спостерігається спад темпів усиновлення. Для прикладу, у 2014 році було усиновлено 1358 дітей з дитячих будинків та притулків, у той час як упродовж 2022 року та першого кварталу 2023 року – всього 435. Кількість дітей, які опиняються без батьківського піклування, продовжує зростати. Так, з 12 серпня 2022 року по 13 січня 2023 року число таких дітей збільшилося на 3265. Треба взяти до уваги і те, що точну кількість важко визначити через змінюваність ситуації. Встановити конкретну цифру є непростим завданням.

Екс-заступник генерального директора Директорату розвитку соціальних служб з питань захисту прав дітей Інна Гончарук підтверджує, що в цілому тенденція сирітства в Україні залишилась незмінною [30].

«Кількість дітей, які отримали статус сиріт, досі велика. Існує чимало чинників, які впливають на цю статистику. Один з них важливий: не всі служби функціонують, особливо на територіях під окупацією. Зрозуміло, що число таких дітей має зрости. Однак саме ці обставини призвели до того, що статистика за останні роки залишається стабільною» [30].

Інна Гончарук також зазначає про ускладнення одного з додаткових критеріїв отримання статусу дитини-сироти. «Ми внесли зміни до нормативних документів. В результаті цього були введені чотири нові підстави для отримання статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування через війну. Це утримання батьків у полоні, батьки, які вважаються зниклими безвісти, батьки, які перебувають на окупованій території, та батьки, які загинули в ході бойових дій. Тут існує ще одне ускладнення: важко встановити багато тіл за допомогою ДНК-аналізу. Це займе роки» [31].

Крім того, існує статистична інформація відносно правового присвоєння статусів дітям, які з різних обставин у результаті конфлікту втратили своїх батьків. Згідно з даними Національної соціальної службової установи України (стан на 1 квітня 2023 року), статус «лишений батьківського піклування» у зв'язку з різними ситуаціями втрати батьків було присуджено значній кількості дітей:

- у результаті перебування батьків на територіях під окупацією або в зонах, де тривають військові дії, такий статус було присвоєно 496 дітям;
- 17 дітей було позбавлено батьківського піклування, оскільки їхні батьки зникли без сліду;
- 9 дітей мають батьків, які є військовополоненими і перебувають на території країни-агресора;
- батьки 4 дітей неправомірно утримуються під вартою російськими органами влади;

– 83 дитини отримали такий статус через відсутність документального підтвердження факту смерті їхніх батьків.

Додатково, починаючи з 24 лютого 2022 року, у зв'язку з агресією російської федерації, 219 дітей, які позбулися батьківського піклування через смерть або гибель батьків, отримали статус дитини-сироти.

Поряд із цим виникає логічне запитання щодо усиновлення. На даний момент, станом на 31 березня 2023 року, 14 673 дитини-сироти та малюки, яких позбавили батьківської опіки, відкриті для усиновлення. Із зазначеної кількості 10 608 дітлахів отримали шанс жити в сімейних умовах (опіка, прийомність, будинки сімейного характеру, у родичів чи тимчасове розміщення у сім'ях громадян України), тоді як 4 065 залишаються в установах. Враховуючи кількість усиновлення дітей-сиріт і малюків без батьківської опіки протягом конфлікту з Росією з 2014 року, 1358 малюків отримали нові сім'ї у рік початку бойових дій на сході країни, у 2022 – лише 380. Це вказує на те, що у рік широкомасштабного вторгнення кількість усиновлень була меншою на 978, ніж у рік, коли конфлікт почався.

Експертка фундації DEJURE та фахівчиня у галузі юридичної освіти Катерина Грищенко стверджує, що навіть під час воєнних дій держава не ставить заборон на усиновлення дітей без батьківської опіки. Навпаки, деякі процеси стали простішими [31].

«Прийняття малюків під опіку та тимчасове проживання в сім'ях до моменту завершення воєнного стану полегшилось. Держава дозволила дітям залишатися в патронатних сім'ях трохи довше. Ніяких обмежень до законодавства не було внесено. На відміну від цього – можливості для дітей, що залишились без батьків, тільки розширились» [31].

Експертка також звертає увагу на відсутність національної інформаційної кампанії, яка могла б сприяти розвитку сімейного виховання в нашій державі.

«У часи Ющенко на рівні країни проводилися інформаційні акції, що підтримували ідею розміщення дитини в сім'ї. Згідно з їх результатами, рівень

усиновлення дітей суттєво підвищився. Тому є всі підстави стверджувати, що державі варто акцентувати увагу суспільства на важливості усиновлення.

Необхідно розуміти, що на даний момент понад 4000 діток перебуває в дитячих будинках. Вони також чекають на нові сім'ї. Наше соціальне дослідження показало, що після початку великого вторгнення попит на усиновлення тих, хто втратив батьків через війну, виросло. Тут слід враховувати, що більшість таких дітей фактично не потребують усиновлення, бо їх приймають родичі. Це виглядає не дуже справедливо по відношенню до тих малюків, які вже довго знаходяться у державних установах» [31].

Під час конфлікту держава ввела інструмент для полегшення доступу до інформації та можливостей для усиновлення. ЮНІСЕФ, Міністерство соціальної політики України та Президентський офіс започаткували чат-бот «Дитина не одна». За допомогою цього інструменту сім'ї мають можливість дізнатися більше про те, як стати прихильниками або патронатними батьками.

Однією з дієвих методик послідовного вирішення питання сирітства в Україні є розвиток та вдосконалення форм сімейного виховання. Питання сирітства не повинно вирішуватися державою виключно за допомогою фінансових виплат та пільг. З метою зниження ступеня сирітства слід проводити інформаційні акції на загальнодержавному рівні, спрямовані на стимулювання громадян до адопції.

Також слід зосередити увагу на тому, що завдання розширення сімейних методів виховання дійсно доручене органам місцевого самоврядування. Однак вони стикаються з нестачею ресурсів для цього. Слід впровадити додаткові ініціативи на місцевому рівні, спрямовані на роз'яснення громадянам аспектів адопції та її необхідності, в тому числі під час конфлікту.

Останньою проблемою, яка набуває пріоритетного значення в умовах конфлікту, є інформаційна стратегія держави у сфері забезпечення процедури усиновлення чи опіки. Зокрема, важливою є необхідність розвінчання міфу, що в умовах військового стану заборонено усиновлювати дітей. Цей міф виник в

результаті активних закликів у соціальних мережах негайно усиновлювати дітей, яких евакуювали з районів бойових дій до Західної України.

Сприятливим аспектом є те, що в нинішніх обставинах спостерігається активне втручання державних органів у захист прав дітей, які залишились без батьків. Крім цього, ефективно функціонують міжнародні організації, зокрема Агентство Сполучених Штатів з питань міжнародного розвитку (USAID) [17], яке впроваджує в Україні проект «Права людини в дії», що реалізується Українською Гельсінською спілкою з прав людини. Саме USAID розробили корисні інформаційні ресурси щодо процесу адопції в умовах конфлікту. Матеріали проекту доступні на офіційному веб-сайті установи [31].

Не дивно, що дії, які держава здійснює з метою захисту прав дітей-сиріт, відрізняються в періоди миру та війни. Проте, загалом, можна підтримати погляд Л. Л. Прокопенко, який стверджує, що «механізм, що існує в країні, не в змозі повністю вирішити проблему соціального сирітства в Україні, але можливо вжити заходів для його профілактики шляхом здійснення профілактичної діяльності серед громадян та забезпечення виконання державою своїх зобов'язань щодо повного забезпечення дітей-сиріт та дітей, які втратили батьківське піклування» [31].

Військові конфлікти, що розпочалися у 2014 році, стали однією з основних причин збільшення кількості дітей-сиріт, і таким чином, інші соціальні фактори виявились менш важливими. Отже, забезпечення прав дітей є фундаментальним завданням держави та суспільства. Проблема набуває особливої актуальності в умовах війни, коли дитина завжди опиняється у вразливому становищі. Статистичні дані про число дітей, які стали сиротами внаслідок війни (з 2014 року), кількість дітей, що були примусово перевезені на територію Росії, та внутрішнє переміщення дітей-сиріт з територій, де тривають бойові дії, підкреслюють гостроту проблеми і необхідність об'єднання суспільства для її вирішення. З одного боку, держава, а з іншого – громадянське суспільство мають вжити заходів для захисту прав дітей, забезпечення їхньої безпеки та, за можливістю, знаходження для них нових родин. Першочергове

завдання держави, поряд з гарантуванням прав дітей-сиріт, полягає у проведенні активної інформаційної кампанії, яка спрямована на руйнування міфу про неможливість адопції або прийому під опіку дітей-сиріт під час війни, адже здорова та гідна сім'я – це основне місце, де дитина стає повноцінним членом суспільства.

2.3. Аналіз впливу сучасних соціальних та економічних чинників на становище дітей-сиріт під час дії правового режиму воєнного стану

Ураховуючи сучасний стан захисту прав дитини, питання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є однією з гострих проблем українського суспільства.

Соціальний захист дітей зазначеної пільгової категорії потребує більшої модернізації та поглибленої роботи з пошуку надання пільг більш простими способами, ніж довга бюрократична система, яка існує на сьогодні.

В Україні станом на 2022 рік на обліку перебуває близько 33 тис. таких дітей, що спонукає органи державної влади до оновлення законодавчої бази, системи отримання та надання соціальних виплат для повного соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

У сучасній роботі з неповнолітніми держава конституційно зобов'язана проявляти активність у забезпеченні захисту дітей, у створенні матеріальних, організаційних, соціальних, політичних та інших умов для повної реалізації прав дитини в країні. У зв'язку з цим виникає необхідність розглянути «механізм функціонування державної системи захисту прав дітей соціально незахищених категорій».

Чинна система надання гарантій і соціальних пільг в державних органах України, що забезпечують формування та реалізують державну політику щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначається Конституцією України та іншими законодавчими актами, які регулюють ці відносини в державі.

Останнім часом на державному та міжнародному рівнях відбувається підвищення статусу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у суспільстві, про що свідчить поява спеціальних міжнародних документів щодо охорони та захисту дитинства, посилення уваги до сирітства тощо.

Незважаючи на високий рівень реєстрації шлюбів в Україні, статистика розлучень також плачевна, що також впливає на дитяче сирітство, яке, в свою чергу, іноді призводить до недбалого ставлення батьків до дітей, які з часом позбавлені батьківського піклування.

Нижче в табл. 2.1 наведено ймовірні ризики для дітей залишитися без піклування батьків (потенційні соціальні сироти):

Таблиця 2.1

**Діти під загрозою залишитися без піклування батьків
(за матеріалами [57, 64])**

Групи соціокультурного ризику	Групи соціально-психологічного ризику	Групи економічного ризику	Групи ризику, що пов'язані зі станом здоров'я
Діти, що народжені поза шлюбом	Діти, які потерпають від сімейного насильства	Діти, чії родини перебувають у бідності	Діти ВІЛ/СНІД інфікованих батьків
Діти народжені неповнолітніми матерями	Діти, чії батьки мають наркотичну або алкогольну залежності		-
Діти, які виховуються одним з батьків	Діти, батьки яких виховувалися в інтернатних закладах	-	-
Діти, батьки яких знаходяться у конфлікті із законом			-

Охорона дитинства в Україні є стратегічною національною метою та пріоритетом. Ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини, Україна зобов'язалася дотримуватися чотирьох основних принципів:

- пріоритет інтересів дитини;
- гарантування повноцінного існування;
- залучення до активного існування в суспільстві;
- відсутність усіх видів дискримінації.

У нашій державі складні соціально-економічні обставини загострили проблеми дитячої бездоглядності та безпритульності. В умовах девальвації моральних цінностей, різкого падіння рівня життя населення зростає кількість бездоглядних та безпритульних дітей.

Виявлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають у неблагополучних життєвих обставинах, є одним із основних завдань і обов'язків органів опіки та піклування.

Стаття 24 Закону України «Про охорону дитинства» поширює такий обов'язок на всіх громадян. Законодавством встановлено, що установи та особи, яким стане відомо про неповнолітніх дітей-сиріт та осіб, які залишилися без піклування батьків, або про зловживання ними батьківськими правами, зобов'язані повідомити про це органи опіки та піклування за місцем знаходження осіб, які перебувають під опікою. У свою чергу, механізми опіки та піклування мають здійснюватися за погодженням з іншими зацікавленими органами та службами – ювенальною міліцією, службою у справах неповнолітніх, закладами освіти та охорони здоров'я, органами житлово-комунального господарства тощо. Цим займаються відділи державного управління (Про охорону дитинства: Закон України, 2001 р.).

Таким чином, вбачається, що з наведеного переліку всіх органів, служб і спеціальних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування та осіб з їх числа, єдиного органу управління немає. Вони підпорядковані різним міністерствам і відомствам (Мінсоцполітики, МВС, МОН, МОЗ та ін.). Тому, саме виходячи з цього питання, не існує єдиного

законодавчого чи нормативно-правового документа, яким би керувалася та чи інша державна установа у своїй діяльності щодо охорони дитинства. Різні служби взаємодіють між собою, в результаті чого дитина швидко переміщується через ланцюг закладів вторинної профілактики або реалізації програми влаштування дитини до будинку сімейного типу/інтернату/сім'ї родичів/ тимчасово або постійно.

Аналіз сучасного стану соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з огляду на загальну проблему захисту прав цієї категорії неповнолітніх виявив, що сучасна системна робота з надання пільг потребує певних змін. У зв'язку з цим маємо констатувати, що в найближчі роки актуальною буде необхідність уніфікації державного устрою на основі визначення структури механізмів у сфері захисту прав дітей соціально незахищених категорій, особливо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа за успішну реалізацію єдиної державної політики у цій сфері. Робота соціальних служб має змінитися з диктаторської на сучасну консультативно-допоміжну службу, яка зможе допомагати сім'ям, опікунам та дітям відповідних пільгових категорій.

Сучасна система надання соціальних послуг повинна мати можливість здійснювати всі виплати та допомоги онлайн, що значно полегшить становище сімей, які потребують особливої уваги. Одночасно з удосконаленням системи надання соціальних послуг дітям та сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах, слід активно розвивати сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа. Що, у свою чергу, дасть змогу повною мірою забезпечити реалізацію заходів державної політики щодо запобігання соціальному сирітству як глобальній проблемі сучасності та реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї та безпечному сімейному оточенні.

Вплив сучасних соціальних та економічних чинників на становище дітей-сиріт під час дії правового режиму воєнного стану є складним і багатогранним. Умови воєнного стану можуть призвести до серйозного загострення проблем,

які вже існують в сфері дитячого благополуччя. Розглянемо деякі ключові аспекти цього впливу:

Безпека та Здоров'я:

– **Порушення прав та безпеки:** Воєнний стан може супроводжуватися порушеннями прав людини та загрозами безпеки, такими як напади на мирних жителів і руйнування інфраструктури. Це може призвести до втрат родин та створити умови для виникнення дітей-сиріт.

– **Погіршення умов здоров'я:** Умови воєнного конфлікту можуть призвести до погіршення умов здоров'я для дітей-сиріт. Зменшення доступу до медичної допомоги та нестабільність системи охорони здоров'я може призвести до погіршення фізичного стану дітей.

Розлучення від сім'ї:

– **Втрата родини:** Військові дії можуть призвести до втрат родин та розлучення дітей з батьками через загибель чи втрату зв'язку під час евакуації.

– **Дитячі біженці:** Воєнний стан може створити ситуацію, коли діти стають біженцями, втрачаючи підтримку своїх батьків та опиняючись у важких умовах переселенців.

Економічна нестабільність:

– **Бідність та обмежений доступ до ресурсів:** Воєнний стан може супроводжуватися економічною нестабільністю та зменшенням можливостей для заробітку на життя. Діти-сироти можуть опинитися в умовах бідності, з обмеженим доступом до харчування, освіти та інших ресурсів.

– **Втрата робочих місць:** Економічний спад під час воєнного стану може призвести до втрати робочих місць для батьків, що може вплинути на їхню здатність забезпечити дітей.

Психосоціальні наслідки:

– **Травми та стрес:** Діти, які пережили воєнний конфлікт та втрати, можуть стикатися з психосоціальними травмами, включаючи стрес, тривогу та депресію.

- Потреба в психологічній підтримці: Діти-сироти можуть потребувати психологічної підтримки для подолання впливу стресових ситуацій, які вони пережили.

Обмежений доступ до освіти:

- Руйнування освітніх закладів: Воєнний стан може призвести до руйнування шкіл та інфраструктури, що обмежить доступ дітей до якісної освіти.

- Втрата можливостей для розвитку: Нестабільна ситуація може позбавити дітей можливостей для нормального фізичного, інтелектуального та соціального розвитку.

У контексті воєнного стану важливо приділяти увагу захисту прав дітей та надавати їм необхідну підтримку, включаючи доступ до медичної допомоги, освіти та психосоціальної підтримки. Міжнародні та національні організації повинні співпрацювати для забезпечення безпеки та благополуччя дітей в умовах війни.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ТА НОВІТНІХ ПІДХОДІВ ЧЕРКАСЬКОЇ СЕЛИЩНОЇ РАДИ ТА СЕКТОРУ «СЛУЖБА У СПРАВАХ ДІТЕЙ»

3.1. Аналіз поточного стану та проблеми діяльності сектору «Служба у справах дітей» Черкаської селищної ради

Черкаська селищна рада Новомосковського району Дніпропетровської області є органом місцевого самоврядування, що представляє селищну територіальну громаду і здійснює від її імені та в її інтересах функції й повноваження місцевого самоврядування, визначені законодавством України.

Черкаська селищна рада Новомосковського району Дніпропетровської області у своїй діяльності керується нормами Конституції України, Європейської хартії місцевого самоврядування, Законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про статус депутатів місцевих рад», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», «Про запобігання корупції», «Про співробітництво територіальних громад», «Про доступ до публічної інформації», «Про звернення громадян», «Про публічні закупівлі» та іншими законами та нормативними актами, які наділяють селищну раду повноваженнями з метою здійснення нею діяльності відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Діяльність Черкаської селищної ради, крім зазначеного законодавства, регламентується рішенням ради «Про затвердження Регламенту Черкаської селищної ради від 24 грудня 2020 р. № 01-03/VIII, а також рішенням сесій ради, прийнятими на 1-й сесії VII скликання: «Про початок повноважень Черкаського селищного голови» від 20 січня 2020 р. № 02-01/VII; «Про початок повноважень депутатів Черкаської селищної ради» від 20 січня 2020 р. № 01-01/VII; «Про обрання секретаря Черкаської селищної ради» від 20 січня 2020 р.

№ 01-02/VII. Важливим локальним актом для діяльності Черкаської селищної ради та її виконкому стало прийняття Правил внутрішнього трудового розпорядку для працівників апарату Черкаської селищної ради та її виконавчих органів, затверджених розпорядженням Черкаського селищного голови від 2 вересня 2021 р. № 156 [43].

Сектор «Служба у справах дітей» Черкаської селищної ради є структурним підрозділом виконавчого апарату Черкаської селищної ради, підконтрольний та підзвітний селищній раді, підпорядкований виконавчому комітету, селищному голові та керуючому справами (секретарю) виконавчого комітету селищної ради.

У своїй діяльності сектор «Служба у справах дітей» Черкаської селищної ради керується законами та підзаконними нормативно-правовими актами, які безпосередньо регулюють відносини у сфері захисту прав та інтересів дітей, а саме:

- Сімейним кодексом України, Цивільним кодексом України;
- Законами України «Про органи та служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про попередження насильства в сім'ї» тощо;
- нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, черед яких: Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866, Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 585 та ін.;
- наказами Міністерства соціальної політики України, зокрема: «Про ведення банку даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників,

прийомних батьків, батьків-вихователів» від 28 грудня 2015 року № 1256, Методичні рекомендації щодо організації та забезпечення діяльності територіальної громади у сферах соціального захисту населення та захисту прав дітей, затверджені наказом Міністерства соціальної політики України 30.12.2020 № 868 тощо;

– рішеннями Черкаської селищної ради та її виконавчого комітету, розпорядженнями селищного голови.

Так, рішенням сесії ради «Про затвердження положень про структурні підрозділи апарату Черкаської селищної ради» від 31 березня 2021 р. № 13-08/VIII було затверджено Положення про сектор «Службу у справах дітей» та розпорядженням селищного голови від 23 лютого 2021 року № 27 було затверджено посадові інструкції посадових осіб і працівників апарату Черкаської селищної ради [4].

Відповідно до Положення про сектор «Службу у справах дітей» основними завданнями сектору «Служба у справах дітей» Черкаської селищної ради є такі [54]:

– розроблення і здійснення самостійно або разом з відповідними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності, громадськими організаціями заходів щодо захисту прав, свобод і законних інтересів дітей;

– координація зусиль місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності у вирішенні питань соціального захисту дітей та організація роботи із запобігання дитячій бездоглядності;

– здійснення функції щодо опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування;

– ведення Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Діти» (ЄІАС «Діти»);

- підготовка пропозиції щодо проведення заходів, спрямованих на покращення захисту прав, свобод і законних інтересів дітей міста та профілактику негативних явищ у цій сфері;

- здійснення інших повноважень, покладених на сектор, відповідно до чинного законодавства.

Відповідно до Положення про сектор «Службу у справах дітей» основними функціями сектору «Служба у справах дітей» Черкаської селищної ради є [54]:

- реалізація на території населених пунктів селищної ради політики з питань соціального захисту дітей, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень;

- забезпечення додержання вимог законодавства щодо встановлення опіки та піклування над дітьми, їх усиновлення, влаштування в дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї;

- подання пропозицій стосовно бюджетних асигнувань на виконання програм щодо реалізації політики з питань дітей, а також до проектів програм, планів і прогнозів у частині соціального захисту, забезпечення прав, свобод і законних інтересів дітей;

- визначення пріоритетних напрямів поліпшення на території селищної ради становища дітей, їх соціального захисту, сприяння фізичному, духовному та інтелектуальному розвитку, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень;

- ведення статистики щодо дітей;

- ведення обліку дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених, влаштованих до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу та соціально-реабілітаційних центрів;

- відвідування дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, перебувають на обліку в службі, за місцем їх проживання, навчання і роботи; вживати заходів для соціального захисту дітей;

- визначення потреби в утворенні спеціальних установ і закладів соціального захисту для дітей;
- влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування під опіку, піклування, до дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей, сприяння усиновленню;
- надання потенційним опікунам, піклувальникам, батькам-вихователям, прийомним батькам інформації про дітей, які перебувають на обліку в службі, і видання направлення на відвідування закладів з метою налагодження психологічного контакту з дитиною;
- підготовка актів обстеження умов проживання дитини та опис її майна, а також актів обстеження житлово-побутових умов потенційного опікуна, піклувальника;
- підготовка інформаційно-аналітичних і статистичних матеріалів, організація дослідження стану соціального захисту дітей, запобігання вчиненню дітьми правопорушень;
- здійснення контролю за умовами утримання і виховання дітей у спеціальних виховних установах, сім'ях опікунів, піклувальників, дитячих будинках сімейного типу, прийомних сім'ях;
- оформлення документів на влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку, піклування, до прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу;
- ведення справ з опіки та піклування над дітьми;
- представлення у разі необхідності інтересів дітей в судах, у їх відносинах з підприємствами, установами та організаціями усіх форм власності;
- організація та проведення разом з іншими відділами селищної ради, відділенням поліції щодо соціального захисту дітей, виявлення причин, що зумовлюють дитячу бездоглядність та безпритульність;
- проведення перевірок умов проживання і виховання дітей у сім'ях опікунів, піклувальників за окремо складеним графіком, але не рідше ніж раз на

рік, крім першої перевірки, яка проводиться через три місяці після встановлення опіки та піклування;

- участь у процесі вибуття дітей із закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та закладів соціального захисту для дітей у сім'ї опікунів, піклувальників, до дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей;

- розгляд в установленому порядку звернень громадян;

- проведення інформаційно-роз'яснювальної, профілактичної роботи з питань що належать до її компетенції, в тому числі, із запобігання домашньому насильству;

- здійснення інших функцій, які випливають з покладених на нього завдань, відповідно до законодавства.

Відповідно до Положення про сектор «Службу у справах дітей» до основних повноважень сектору «Служба у справах дітей» Черкаської селищної ради відноситься таке:

- забезпечити дотримання конституційних прав та свобод людини і громадянина, які закріплені в Конституції та законодавстві України;

- забезпечити виконання вимог діючого законодавства України щодо конфіденційності інформації відносно особи;

- не допускати у своїй діяльності порушення вимог антикорупційного законодавства.

Сектор «Служба у справах дітей» Черкаської селищної ради, уповноважений відповідно до визначених завдань діяльності на ведення Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Діти» (ЄІАС «Діти»), що діє відповідно до Порядку ведення банку даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України 28 грудня 2015 р. № 1256 (у редакції наказу Міністерства соціальної політики України від 19 серпня 2022 року № 222) [54].

Єдина інформаційно-аналітична система «Діти» – це єдина організаційно-технічна, інформаційно-аналітична система, призначена для накопичення, зберігання, обліку, пошуку та використання даних про дітей, які залишились без батьківського піклування, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, дітей, які можуть бути усиновлені, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, які тимчасово переміщені (евакуйовані) на території України, де не ведуться воєнні (бойові) дії, або за межі України, кандидатів в усиновлювачі, потенційних опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів, та усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів, патронатних вихователів та Заклади, у Єдиному банку даних [5]. Єдиний банк даних ведеться в Єдиній інформаційно-аналітичній системі «Діти» відповідно до ст. 13, 14 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».

Таким чином, спеціалістам сектору «Служба у справах дітей» також надано можливість більш зручно та швидко обробляти заяви громадян, які подаються через портал Дія, у вебверсії Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Діти», а саме заяви на первинну консультацію з усиновлення, реєстрацію кандидатом в усиновлювачі, продовження кандидатства в усиновлювачі, зняття з обліку усиновлювачів, кандидатство у прийомні батьки або батьки-вихователі, кандидатство в опікуни або піклувальники, щоб стати другим з батьків-вихователів чи прийомних батьків.

Єдина інформаційно-аналітична система є необхідним інструментом в роботі спеціалістів сектору. Насамперед вона призначена для зберігання, обліку, пошуку та використання даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та які опинилися у складних життєвих обставинах.

Наразі продовжена робота по наповненню Державного реєстру дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. На кожную дитину, яка

поставлена на первинний облік, створено електронну обліково-статистичну картку, до якої внесено необхідну інформацію. У разі необхідності спеціалістами вносяться зміни та доповнення до обліково-статистичних карток дітей даної категорії. Протягом звітного року постійно проводився моніторинг бази ЄІАС «Діти».

Спеціалістами сектору «Служба у справах дітей» проводиться робота з популяризації та підтримки функціонування Всеукраїнського чат-бота «Дитина не сама», мета якого створити можливості для тимчасового влаштування дітей, які в умовах воєнного стану залишились без батьківського піклування та популяризація сімейних форм виховання. Така діяльність передбачає відбір, консультування та експрес онлайн навчання сімей з підготовки, прийому та догляду, у разі потреби, тимчасово влаштованих дітей. Через чат-бот в Telegram каналі «Дитина не сама» українські сім'ям та іноземні організації подають заявку про готовність тимчасово влаштувати дитину [6].

Також, спеціалісти сектору «Служба у справах дітей» беруть участь в роботі чат-бота в Telegram каналі «Служба у справах дітей» для обміну інформації між службами та надання консультаційних послуг громадянам.

Інформація про сім'ї, які пройшли навчання, надходить до сектору для подальшої роботи з залученням таких сімей до розвитку сімейних форм виховання (усиновлення, опіки/піклування, прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу), патронатних сімей, відповідно до порядку їх створення чи в разі потреби для тимчасового влаштування дитини/дітей, залишеної без батьківського піклування.

Системи автоматизації документообігу, що пропонуються у цей час на ринку України переважно є продуктами вітчизняних виробників або інтеграторів зарубіжного програмного забезпечення, зокрема, на платформі Lotus Notes/Domino від компанії ІВМ. З українських розробок, які впроваджуються в органах публічної влади, можна відзначити: Систему електронного документообігу (СЕД АПУ), АСКОД, «Megapolis.Документообіг», «ДОК ПРОФ», «Атлас ДОК» і «FossDoc».

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», постанови Кабінету міністрів України «Деякі питання документування управлінської діяльності» від 17 січня 2018 р. № 55, наказом Міністерства юстиції України «Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях» від 18 червня 2015 р. № 1000/5, розпорядженням селищного голови від 14 грудня 2021 р. № 229 «Про затвердження Інструкції з питань діловодства у Черкаській селищній раді» з метою встановлення єдиних вимог до документування управлінської діяльності в селищній раді було затверджено Інструкцію з діловодства в Черкаській селищній раді, запроваджено систему електронного документообігу «ДОК ПРОФ 3» (СЕДО «ДОК ПРОФ»). Запровадження система електронного документообігу, так званої інформаційної системи, дозволяє ефективно керувати обігом документів в електронному форматі. Вона замінює традиційний паперовий документообіг, спрощуючи процеси збереження, передачі, реєстрації й контролю документів в організації. СЕД надає можливість створювати, редагувати, підписувати, розсилати та зберігати електронні документи. Вона забезпечує автоматизацію багатьох процесів, пов'язаних з обробкою документів, таких як затвердження, реєстрація, контроль виконання завдань, зберігання і пошук документів [7].

Напрямок реалізації національної безпеки у секторі «Служба у справах дітей» Черкаської селищної ради полягає в тому, що в сучасних умовах забезпечення благополучного та захищеного дитинства є національним пріоритетом держави [44].

У загальному розумінні право дітей на безпеку можна визначити як право дітей на захист від загроз, які можуть завдати їм шкоди [44].

Водночас за винятком норм Конституції України, законодавство України, яке забезпечує додержання прав дитини, має більш декларативний характер. Крім цього, відсутній національний механізм забезпечення реалізації та контролю за додержанням норм законодавства про права дитини. Внаслідок

цього, в Україні, значна частина норм, які відповідають Конвенції про права дитини, не реалізується, а той просто порушується, попри те, що наразі питання захисту прав дитини регулюється значною кількістю нормативних приписів [10, с. 10].

Крім цього, відсутність законодавчого визначення терміна «забезпечення безпеки дітей» викликає неузгодженість деяких законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, а також може ускладнити у подальшому визначення механізму функціонування інституту безпеки неповнолітніх [11, с. 9].

Тому саме через недосконалість і недостатню ефективність законодавства стосовно прав дітей забезпечення їх безпеки в цілому ускладнено. На жаль, доводиться констатувати, що ситуація із реальним забезпеченням безпеки дітей, охороною та захистом їх прав на місцевому рівні, як і раніше викликає обґрунтоване занепокоєння і навіть загрожує національній безпеці української держави.

Практика реалізації на рівні Черкаської селищної ради євроінтеграційного підходу здійснюється у контексті загального курсу на європейську інтеграцію, що передбачає зближення з ЄС та реалізацію стратегічного плану щодо перспективного вступу до інтеграційного об'єднання. У частині здійснення державної політики України у сфері захисту прав дітей важливим є вдосконалення нормативно-правової бази, у тому числі імплементація норм європейського та міжнародного права. Важливе значення має ратифікація Україною низки міжнародних договорів у сфері сімейного права, розроблених в рамках Ради Європи і Гаазької конференції з міжнародного приватного права, що дозволяють вирішувати практичні питання, які стосуються здійснення прав дітей, регулюють відносини батьків і дітей, як матеріальні, так і особисті.

Також варто зазначити, що завдяки підтримці ЄС в Україні реалізується та вже було реалізовано багато проєктів у сферах, спрямованих на захист і забезпечення прав дітей, зокрема щодо реформування системи освіти та підтримки інституційної розбудови у цій сфері, створення надійних

інструментів захисту дітей від насилля. Незважаючи на досягнутий прогрес, права дітей в Україні порушуються щоденно, що потребує усунення прогалин насамперед у правовому захисті прав дітей, а також вирішення проблем невідповідності норм закону і практиці його реалізації на місцевому рівні.

Робота сектору «Служба у справах дітей» Черкаської селищної ради спрямована на реалізацію законів України «Про охорону дитинства», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», Конвенції ООН про права дитини, постанови Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24 вересня 2008 р. № 866 та інших.

Сектор «Служба у справах дітей» Черкаської селищної ради забезпечений окремим приміщенням, спеціально облаштованим інформаційно-комунікаційним, матеріально-технічним забезпеченням, системою захисту інформації для прийому громадян, проведення з ними бесід і роботи з документами (у паперовій та електронній формах).

Сектор «Служба у справах дітей» Черкаської селищної ради на сьогоднішній день проводить таку діяльність у межах наданих повноважень:

- звертається у разі порушення прав та законних інтересів дітей, а також з питань надання їм допомоги до відповідних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності;
- проводить роботу серед дітей з метою запобігання правопорушенням;
- порушує перед органами виконавчої влади питання про направлення до спеціальних установ для дітей, навчальних закладів (незалежно від форм власності) дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, неодноразово самовільно залишали сім'ю та навчальні заклади;
- перевіряє стан виховної роботи з дітьми у навчальних закладах, за місцем проживання, а також у разі необхідності – умови роботи працівників

молодше 18 років на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності;

- представляє інтереси дітей в судах; запрошує для бесіди батьків або опікунів, піклувальників, посадових осіб до сектору «Служба у справах дітей» з метою з'ясування причин та умов, які призвели до порушення прав дітей, бездоглядності, вчинення правопорушень, вживати заходи щодо їх усунення;

- дає згоду на звільнення працівників молодше 18 років за ініціативою власника підприємства, установи та організації незалежно від форми власності або уповноваженого нею органу;

- одержує у встановленому порядку від посадових осіб виконавчих органів селищної ради, керівників підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності документи, довідки, інші матеріали, необхідні для виконання покладених на сектор завдань;

- залучає за узгодженням з керівником виконавчого органу селищної ради відповідних спеціалістів для підготовки нормативних й інших документів, а також для розробки і здійснення заходів, які проводяться сектором, відповідно до покладених на нього завдань;

- визначає потребу в утворенні спеціальних установ і закладів соціального захисту для дітей;

- розробляє і реалізує власні та підтримувати громадські програми соціального спрямування з метою забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів дітей; порушує перед органами виконавчої влади питання про притягнення до відповідальності згідно із законом фізичних та юридичних осіб, які допустили порушення прав, свобод і законних інтересів дітей;

- звертається до суду з позовами про позбавлення батьківських прав або відібрання дітей без позбавлення батьківських прав у батьків, які не виконують батьківських обов'язків, а також у інших випадках, передбачених чинним законодавством України;

- узгоджує відрахування дітей із закладів освіти незалежно від їх форм власності;

– скликає в установленому порядку наради, конференції, семінари з питань, що належать до його компетенції.

Для більш ефективної діяльності, інформування населення щодо проведеної роботи та заходів спрямованих на захист прав та інтересів дітей соціально не захищених категорій, спеціалістами сектору було створено сторінку в соціальній мережі Facebook [13].

Соціальні мережі стали інструментом для спілкування, отримання інформації та соціалізації у широкому сенсі цього слова, оскільки вони залучають не тільки молодь, а й представників старшого покоління до обміну думками та обговоренню найважливіших питань щодо прав дитини та їх захисту.

Децентралізація та процес укрупнення територіальних громад, що здійснювався в порядку реалізації Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» до часу виборів до місцевих рад 25 жовтня 2020 р., істотно вплинув на практику організації діяльності служб у справах дітей і фактично повністю передав повноваження місцевих органів і служб у справах дітей органам місцевого самоврядування.

Нині децентралізаційні тенденції приводять до того, що держава намагається перекласти на органи місцевого самоврядування окрему сферу відповідальності за забезпечення прав дитини, не визначаючи при цьому належним чином публічно-правовий статус відповідних структурних підрозділів.

Пріоритетним напрямком діяльності служб у справах дітей на місцевому рівні є організація профілактичної діяльності (перш за все із соціально уразливими сім'ями) у сфері захисту права дитини на сім'ю, яка передбачає створення умов для своєчасного виявлення і корекції проблем на ранній стадії неблагополуччя, забезпечення дитині в усіх можливих випадках виховання у рідній сім'ї.

У цьому випадку у якості об'єктів профілактичної та реабілітаційної роботи служб у справах дітей повинні розглядатись не лише діти, які

залишилися без батьківського піклування, але й діти, які заходяться в становищі, що є загрозою їх життю, здоров'ю чи перешкоджає їх вихованню. Це діти із сімей, де батьки чи опікуни не виконують своїх обов'язків, встановлених сімейним законодавством, по вихованню, навчанню та утриманню своїх дітей, негативно впливають на їх поведінку чи жорстоко поводяться з ними [14, с. 90].

Це обумовлює необхідність вирішення проблеми наділення служб у справах дітей конкретною достатньою та необхідною компетенцією для їх вирішення у сфері забезпечення прав дитини.

Також слід звернути увагу на практику функціонування Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Діти», яка є єдиною організаційно-технічною, інформаційно-аналітичною системою, що призначена для накопичення, зберігання, обліку, пошуку та використання даних про дітей, які залишились без батьківського піклування, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, дітей, які можуть бути усиновлені, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, які тимчасово переміщені (евакуйовані) на території України, де не ведуться воєнні (бойові) дії, або за межі України, кандидатів в усиновлювачі, потенційних опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів, та усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів, патронатних вихователів та Заклади, у Єдиному банку даних.

ЄІАС «Діти» працює тільки на базі Windows XP, тому для роботи з цією програмою на робочих комп'ютерах з операційною системою Windows 11 було встановлено віртуальну машину (програмне забезпечення (ПО / програма), яка встановлюється на систему, а потім з її допомогою можна працювати в іншій ОС), тобто операційна система в операційній системі, Windows XP. Такі дії дозволяють працювати з ЄІАС «Діти», але сама програма функціонує не належним чином, що погіршує якість роботи з нею і потребує вдосконалення.

Ще однією проблемою функціонування сектору «Служба у справах дітей» є врегулювання питання максимального захисту дітей, залишених без батьківського піклування через воєнні дії в Україні.

Для аналізу цієї ж проблеми доцільним буде використання досвіду країн, які в минулому знаходились у подібній ситуації, зокрема досвід Молдови, в якій мав місце військовий конфлікт, який розпочався 02 вересня 1990 р., коли Придністров'я офіційно оголосило про суверенітет від Молдови.

Оскільки у Республіці Молдова не було належної системи правового статусу дітей, як і зараз в Україні, то її початок було покладено через закріплення системи однозначних та чітких термінів, які застосовувалися.

Наприклад, загальний термін, який характеризує фактичне становище дитини, яка залишилася без батьківського піклування, – це дитина, розлучена із сім'єю (за національним законодавством – це дитина, яка залишилася без батьківського піклування), – дитина, яка фактично позбавлена батьківського піклування в ситуаціях, зумовлених відсутністю батьків, включаючи випадки від'їзду таких на роботу за кордон, дитина, яку відібрали в батьків у зв'язку з безпосередньою загрозою її життю чи здоров'ю, а також дитина, якій надано статус тимчасово залишеного без піклування батьків, або дитина, яка залишилася без піклування батьків. Якщо проводити паралелі із законодавством України, то дитини, яка залишилася без піклування – майже всі діти, щодо влаштування яких може бути прийнято постійне рішення – усиновлення.

У свою чергу, в законодавстві України окремо виділяється термін «дитина-сирота» і «дитина, позбавлена батьківського піклування» але під час застосування цих термінів прослідковується логічна неточність, адже дитина – сирота – це також дитина, яка залишилася без батьківського піклування. Крім цього, в законодавстві України закріплюється і наводиться визначення «забезпечення найкращих інтересів дитини». Водночас також у законодавстві України має бути закріплений саме принцип надання переваги таким інтересам

дитини під час тлумачення законодавчих норм і прийнятті рішень, які стосуються її інтересів.

3.2. Сучасні підходи та інноваційні рішення у сфері захисту прав та інтересів дітей-сиріт

Актуальний стан законодавства щодо захисту дітей, в тому числі й дітей, які залишилися без батьківського піклування через воєнні дії в Україні після 24 лютого 2022 р., свідчить про необхідність внесення змін і доповнень до окремих законодавчих актів у короткостроковій перспективі, а в довгостроковій також про потребу у формуванні єдиного кодифікованого закону, у якому системно були б врегульовані всі питання, у тому числі й питання захисту дітей у кризових та надзвичайних ситуаціях, як це зроблено в низці країн ЄС.

Актуальні рекомендації та пропозиції можна розділити на два види: короткострокові (ті, які можуть бути реалізовані найближчим часом) та довгострокові (ті, які стосуються глобальної трансформації законодавства у цій сфері).

Так, на рівні Міністерства соціальної політики, органів публічної влади регіонального та місцевого рівня під час воєнного стану необхідним вбачається:

- проведення роз'яснювальної роботи серед населення щодо порядку дій у разі виявлення дитини, залишеної без батьківського піклування;
- проведення роз'яснювальної роботи серед законних представників дітей, щодо правових наслідків відмови від евакуації в умовах воєнного стану.

На постійній основі необхідним є підвищення правової культури населення шляхом збільшення обізнаності населення щодо: законодавчого обов'язку повідомити про дитину, яка залишалася без батьківського піклування; подальших правових наслідків цього і правових можливостей особи, яка прихистила в себе таку дитину; компетенції органів державної влади і місцевого самоврядування, котрі уповноважені приймати відповідні рішення (як постійні, так і тимчасові).

Міністерством соціальної політики України має бути:

- створено окремий реєстр дітей, які залишилися без батьківського піклування саме через воєнні дії; одночасно на законодавчому рівні доцільно передбачити, що діти, внесені в цей реєстр, мають право на першочергове отримання репарацій у якості компенсації завданої моральної та матеріальної шкоди;

- створено Інтернет-ресурсу (чат-бот) для повідомлення про дітей, залишених без батьківського піклування;

- передбачено на законодавчому рівні алгоритму звернення до тимчасових форм влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування через воєнні дії в Україні зокрема: дітей з проблемною поведінкою, психологічно травмованих, у тому числі через втрату близьких тощо, краще влаштовувати до так би мовити «професійних» форм догляду (патронат, прийомна сім'я і ДБСТ на тимчасових умовах);

- встановлено заборону опікунам розпоряджатися певними виплатами до досягнення дитиною повноліття (компенсація за загиблого військовослужбовця, репараційними виплатами); передбачення права на самостійне розпорядження особою відповідними коштами на депозитному рахунку тільки після досягнення повноліття за деякими виключеннями (зокрема, у випадку необхідності здійснення витрат на лікування, на навчання), які потребують рішення органу опіки та піклування;

- відпрацювання ефективного механізму соціального супроводу дітей, залишених без батьківського піклування та евакуйованих з окупованих територій у безпечні регіони.

З боку органів законодавчої та вищих органів виконавчої влади (Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України) важливим є здійснення таких заходів:

- закріплення на законодавчому рівні механізму тимчасової форми влаштування у вигляді влаштування дитини в сім'ю особи через чат-бот «Дитина не сама»;

- розробка типової форми договору, який укладається в такому випадку між органом опіки та піклування і особою котра прийняла рішення тимчасово прихистити дитину;
- вирішення питання про надання переважного права на усиновлення особі, яка влаштувала дитину у свою сім'ю через чат-бот «Дитина не сама»;
- розробка єдиних державних стандартів турботи про дитину, які встановлюють критерії та механізми адміністрування, надання, визначення якості та моніторингу сервісів турботи про дитину, що є орієнтованими на забезпечення сімейної турботи про дитину;
- створення системи громадського контролю за дотриманням таких стандартів.
- удосконалення законодавчого регулювання інституту патронату, зокрема: закріплення права на патронатне виховання для одинокої особи; зміни до Сімейного кодексу України з метою конкретизації, що патронат є тимчасовою формою влаштування і не застосовується до дітей, які мають статус дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування;
- удосконалення законодавчого інституту законного представництва дітей має передбачати, що прийомні батьки, батьки-вихователі у випадку влаштування дітей у прийомні сім'ї та ДБСТ (відповідно) на тимчасових умовах, особи, які прихистили дитину через чат-бот «Дитина не сама», є законними представниками влаштованих дітей (крім повноважень щодо вчинення від імені та в інтересах дитини правочинів, пов'язаних із житловими та майновими правами, надання згоди на усиновлення та зміну громадянства дитини); положення про те, що територіальний орган опіки та піклування за місцезнаходженням дитини без супроводу, яка звертається за наданням притулку або тимчасового захисту, є законним представником відповідної дитини та дії від її імені у відносинах з фізичними та юридичними особами, правоохоронними органами та судовими інстанціями.

На рівні Міністерства освіти і науки України необхідним є включення в обов'язкову шкільну програму: уроків на тему «Правила поведінки у період

бойових дій згідно з нормами міжнародного гуманітарного права»; уроків терпимості (насамперед, у відносинах між дітьми східних і західних регіонів).

На рівні Міністерства цифрової трансформації у довгостроковій перспективі, існує потреба в розробці комплексного законодавчого акту, який врахує відповідні міжнародні стандарти і принципи та міститиме, як норми приватно-правової, так і публічно-правової належності, як матеріального, так і процедурного характеру.

Нині в Україні діє Сімейний кодекс України, який регулює майнові і особисті немайнові відносини між подружжям, між батьками і дітьми, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання. Як вбачається, для вирішення питань прав дитини необхідним є прийняття Кодексу про права дитини, положення якого мають регулювати відносини, пов'язані з утриманням, вихованням дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, а також із захистом особистих немайнових прав дітей. Окремий розділ цього закону має бути присвячений захисту прав дітей у кризових та надзвичайних ситуаціях. Прийняттю такого кодифікованого закону має обов'язково передувати розробка відповідної стратегії з конкретним інструментарним наповненням (цілі, результат, засоби його досягнення, алгоритм дій тощо) та широке громадське обговорення.

ВИСНОВКИ

Проведене нами дослідження дозволило зробити наступні висновки:

Аналізуючи еволюцію та втілення державної стратегії в області забезпечення прав та добробуту дітей в історичній перспективі, можна сказати, що за роки своєї незалежності Україна зробила великі кроки у вдосконаленні системи соціального забезпечення дітей. Було ратифіковано ряд міжнародних юридичних документів, прийнято ключові національні закони, а також активно вивчається та інтегрується найкращий світовий досвід у створенні сучасних механізмів захисту дітей.

Показано, що наявність відповідної законодавчої основи не завжди гарантує її ефективне застосування на практиці. Практичний аспект роботи омбудсмена з питань дітей часто засвідчує про множинні випадки порушення дитячих прав. Відзначаючи специфічні питання, що ставали предметом звернень до Уповноваженого Президента України з питань дітей, більшість із них стосуються житлових, майнових прав, прав дітей-сиріт, проблем пов'язаних з військовим конфліктом та інших. Українська система захисту дітей частіше реагує на очевидні проблеми, ігноруючи глибокі причини та внутрішні зв'язки, що призводить до недостатньої ефективності правової практики.

Визначено, що маючи в українському законодавстві певні санкції за порушення прав дітей, фіксовані у різних кодексах, існує проблема недостатнього статистичного обліку таких порушень. Це свідчить про необхідність перегляду і посилення механізмів відгуку на такі ситуації. Крім того, систематичний моніторинг ситуації з дітьми-сиротами, дітьми без опіки та іншими вразливими групами дітей є важливим для своєчасного реагування та розробки стратегій покращення їхнього становища в майбутньому.

Проаналізовано, що сучасний стан соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з огляду на загальну проблему захисту прав цієї категорії неповнолітніх виявив, що сучасна системна робота з надання пільг потребує певних змін. У зв'язку з цим маємо констатувати, що в

найближчі роки актуальною буде необхідність уніфікації державного устрою на основі визначення структури механізмів у сфері захисту прав дітей соціально незахищених категорій, особливо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа за успішну реалізацію єдиної державної політики у цій сфері. Робота соціальних служб має змінитися з диктаторської на сучасну консультативно-допоміжну службу, яка зможе допомагати сім'ям, опікунам та дітям відповідних пільгових категорій.

Розглянуто діяльність на прикладі «Служба у справах дітей» Черкаської селищної ради структурного підрозділу Черкаської селищної ради. Так, у секторі «Служба у справах дітей» Черкаської селищної ради структурного підрозділу Черкаської селищної ради відповідно до поставленої мети та завдань були зроблені відповідні узагальнення та розроблені такі пропозиції:

Сектор «Служба у справах дітей» Черкаської селищної ради є структурним підрозділом виконавчого апарату Черкаської селищної ради, підконтрольний та підзвітний селищній раді, підпорядкований виконавчому комітету, селищному голові та керуючому справами (секретарю) виконавчого комітету селищної ради.

Відповідно до Положення про сектор «Службу у справах дітей» основними завданнями сектору «Служба у справах дітей» Черкаської селищної ради є заходи щодо захисту прав, свобод і законних інтересів дітей, основними функціями є реалізація на території населених пунктів селищної ради політики з питань соціального захисту дітей, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності.

Сектор «Служба у справах дітей» Черкаської селищної ради, відповідно до визначених завдань діяльності уповноважений ведення Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Діти», проводить роботу з популяризації та підтримки функціонування Всеукраїнського чат – бота «Дитина не сама», приймає участь в роботі чат-бота в Telegram каналі «Служба у справах дітей» для обміну інформації між службами та надання консультативних послуг громадянам.

Отже, зроблено наступні пропозиції щодо вдосконалення процесу

формування та реалізації державної політики, зокрема:

На постійній основі необхідним є підвищення правової культури населення шляхом збільшення обізнаності населення щодо: законодавчого обов'язку повідомити про дитину, яка залишалася без батьківського піклування; подальших правових наслідків цього і правових можливостей особи, яка прихистила в себе таку дитину; компетенції органів державної влади і місцевого самоврядування, котрі уповноважені приймати відповідні рішення (як постійні, так і тимчасові).

На рівні Міністерства освіти і науки України необхідним є включення в обов'язкову шкільну програму: уроків на тему «Правила поведінки у період бойових дій згідно з нормами міжнародного гуманітарного права»; уроків терпимості (насамперед, у відносинах між дітьми східних і західних регіонів).

На рівні Міністерства цифрової трансформації у довгостроковій перспективі, існує потреба в розробці комплексного законодавчого акту, який врахує відповідні міжнародні стандарти і принципи та міститиме, як норми приватно-правової, так і публічно-правової належності, як матеріального, так і процедурного характеру.

Нині в Україні діє Сімейний кодекс України, який регулює майнові і особисті немайнові відносини між подружжям, між батьками і дітьми, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання. Як вбачається, для вирішення питань прав дитини необхідним є прийняття Кодексу про права дитини, положення якого мають регулювати відносини, пов'язані з утриманням, вихованням дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, а також із захистом особистих немайнових прав дітей. Окремий розділ цього закону має бути присвячений захисту прав дітей у кризових та надзвичайних ситуаціях. Прийняттю такого кодифікованого закону має обов'язково передувати розробка відповідної стратегії з конкретним інструментарним наповненням (цілі, результат, засоби його досягнення, алгоритм дій тощо) та широке громадське обговорення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисюк І. Е. Правовий механізм взаємодії громадянського суспільства та Української держави у сфері захисту прав дитини. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.
2. Борисова Ю. В., Прокопенко О. Сімейні відносини як об'єкт соціально-психологічної роботи з сім'єю. *Соціальна робота в Україні: основні напрями, проблеми та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Дніпропетровськ, 28 квітня 2016 р.). Дніпропетровськ: ДНУ. 2016. С. 30–33.
3. Брич В. Я., Миколюк С. М., Соціальний захист сиріт в Україні: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 200 с.
4. Бурлака О. Зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і можливості його використання в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. № 1. 2020. 228 с. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/1/12.pdf> (дата звернення: 24.11.2020).
5. Брич В. Я., Миколюк С. М. Соціальний захист сиріт в Україні: монографія Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 200 с.
6. Бурлака О. Зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і можливості його використання в Україні. *Трудове право. Право соціального забезпечення*. 2020. № 1. С. 59–64.
7. Гук О.Ф, Удовенко Ю. М. Забезпечення організації процесу наставництва для дітей-сиріт в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Соціальна робота*. 2020. № 1 (6). С. 27–31.
8. Даніліна М. Конституція України та соціальний захист населення. *Соціальні права та їх захист адміністративним судом: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 4 вересня 2020 року).

Київ: 2020. С. 14–18.

9. Декларація прав дитини 20.11.1959 р., URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384

10. Діти й молодь які живуть або працюють на вулиці: приховане обличчя епідемії ВІЛ в Україні. (2006). *Аналітичний звіт А. Тельчик*. Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) та Міжнародний благодійний фонд “СНІД Фонд Схід-Захід”. Київ. 234 с.

11. Жук О. Б. Проблеми трактування дефініції «соціальна політика». *Економіка України в умовах сучасних геополітичних трансформацій: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Львів, 21–22 травня 2015 р.)*. Львів: ЛКА, 2015. С. 88–90.

12. Захист прав дитини в Україні. Підсумки діяльності у 2013 році Уповноваженого Президента України з прав дитини Ю.О. Павленка [Електронний ресурс]. URL: www.unicef.org/ukraine/Report_2014_OBL.pdf.

13. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо перемішених осіб : закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII. URL: <http://www.rada.gov.ua>

14. Загальна декларація прав людини. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

15. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: статистичний збірник Державної служби статистики України. 2018. 77 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_zdpus_2017.pdf (дата звернення: 25.11.2020)

16. Конвенція про права дитини. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

17. Комітет ООН з прав дитини. Заключні спостереження: Україна. URL: http://www.president.gov.ua/docs/unicef_ukraine2011.pdf.

18. Кривачук Л. Ф. Ефективність державного управління охороною дитинства: інноваційнотехнологічні та кадрові чинники. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 30. С. 197–204.

19. Клименко О. Ю. Особливості інституціоналізації соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в сучасному українському суспільстві: дис. ... д-ра соціол. наук: 22.00.04. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. 2016. Харків. 416 с.

20. Кривачук Л. Принципи державної політики у сфері охорони дитинства в Україні. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 43. С. 44–51.

21. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.09. 2021 р.).

22. Кривов'яз О. Захист прав дитини в умовах збройного конфлікту. *Правничий вісник Університету "КРОК"*. 2017. С. 80–85. URL: https://library.krok.edu.ua/media/library/category/statti/kryvoviaz_0003.pdf (дата звернення: 12.08.2023).

23. Кравченко М. В., Міщенко К. С. Державна політика в сфері захисту прав та благополуччя дітей: ретроспективний аналіз. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1048>

24. Кількість усиновлених дітей і дітей позбавлених батьківського піклування: Статистичний щорічник України за 2020 р. / за редакцією І. Є. Вернера. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/Yearbook_2020.pdf

25. Лесько Н. В. Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. 2019. Львів. 489 с.

26. Марцеляк О. Омбудсмен з прав дитини: проблеми формування і розвитку у світі і в Україні. *Право України*. 2003. № 10. С. 44–48.

27. Макаренко А. С. Деякі висновки з педагогічного досвіду. *Вибр. нед. твори*: в 7-и т. Київ : Рад. шк., 1954. Т. 5. С. 209–300.

28. Максимова М. К. Безпека дитини як складова національної безпеки країни та об'єкт адміністративно-правового забезпечення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 4. С. 89–94.

29. Мюльгейр Ж., Брауні К. Деінституалізація та трансформація послуг для дітей: посібник з найкращих практик. 143 с. URL: <https://sirotstvy.net/upload/iblock/c40/c40bbf1835a93f0c4351e68467ea9431.pdf> (дата звернення: 23.11.2020).

30. Нацсоцслужба спільно з МБО «Партнерство «Кожній дитині» за підтримки UNICEF Ukraine реалізують проєкт «Моніторинг потреб та підтримка дітей в умовах війни». URL : <https://nssu.gov.ua/news/do-uvahy-pratsivnykiv-sluzhb-u-spravakh-ditei-instruktsiia-po-roboti-v-ieias-dity-iz-zaiavamyshcho-buly-podani-cherez-diiu> (дата звернення: 02.07.2023 р.).

31. Не на часі: чому дитяча політика України суперечить курсу на ЄС. *Європейська правда*. (2018). URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2018/06/1/7082440> дата звернення: 01.09.2021 р.).

32. Опацький Р. М. (2012). Уповноважений Президента України з прав дитини: шляхи удосконалення. *Юридична наука*. № 4. С. 19–24.

33. Оніщенко Н. М., Богініч О. Л., Львова О. Л., Сунегін С. О. Права і свободи дитини: забезпечення та захист у контексті сучасних викликів. *Бюлетень Мін'юсту України*. 2020. № 4. С. 22–33.

34. Опольська Н. Права дитини в Україні : моногр. URL: <http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/22618.pdf> (дата звернення: 11.08.2022).

35. Парамонов Є. О. Актуальні питання захисту прав дитини в Україні URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/govermgmt/2012/194-182-7.pdf>.

36. Про Концепцію державної сімейної політики : постанова Верховної Ради України від 17 верес. 1999 р. № 1063–14. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 11.09.2021 р.).

37. Про затвердження Державної соціальної програми “Національний

план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2021 року : постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 р. № 453. Офіційний вісник України. 2018. № 48. Ст. 1673. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.09.2021 р.)

38. Приходько О. М., Мусточка К. К. Сучасний стан та проблеми соціально-правового захисту дітей-сиріт в Україні. *Соціальна робота в Україні: основні напрями, проблеми та перспективи розвитку*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 28 квітня 2016 р.). Донецьк: ДНУ. 2016. С. 96–100.

39. Проміжна доповідь про виконання Україною конвенції ООН про права дитини (за період 2012 – 2016 роки). URL: <https://helsinki.org.ua/publications/promizhna-dopovid-pro-vykonannya-ukrajinoyu-konventsijioon-pro-prava-dytyny/> (дата звернення: 11.09.2021 р.).

40. Піддубний С. А. Державна політика в сфері захисту сім’ї в умовах суспільно-політичної кризи України (на прикладі Донецької області) : дис. ... канд. юрид. наук. Маріуполь, 2019. 246 с.

41. Про Уповноваженого Президента України з прав дитини : указ Президента України від 11 серп. 2011 р. № 812. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/13859.html>.

42. Про місцеве самоврядування в Україні : закон України від 21 трав. 1997 р. № 280. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97>

43. Правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників апарату Черкаської селищної ради та її виконавчих органів, затверджених розпорядженням Черкаського селищного голови від 2 вересня 2021 р. № 156. URL : <https://cherk.otg.dp.gov.ua>

44. Про затвердження положень про структурні підрозділи апарату Черкаської селищної ради» : рішення Черкаської селищної ради від 31 березня 2021 р. № 13-08/VIII. URL : <https://cherk.otg.dp.gov.ua> (дата звернення: 03.07.2023 р.).

45. Про ведення банку даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів : наказ Мінсоцполітики від 28.12.2015 № 1256. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0380-16#Text> (дата звернення: 04.07.2023 р.).

46. Права дитини та механізм їх захисту : матеріали проекту за підтримки мережі Нідерландських благодійних фондів для Центральної та Східної Європи та Іонду розвитку Карпатського євро регіону. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2015. 46 с.

47. Посадова інструкція : затв. рішенням Черкаського селищного голови від 23 лют. 2021 р. № 27.

48. Петрочко Ж. Благополуччя та безпека дитини: сучасне тлумачення понять і їх функціональний контекст. *EUROPEAN HUMANITIES STUDIES: State and Society*. 2021. Issue 1. С. 45–60.

49. Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти. Вип. 17 (2). Слов'янськ, 2022.

50. Права, за якими судиться малоросійський народ. Електронний довідник з історії України. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0008967>

51. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів від 24 вересня 2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>

52. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : закон України від 13 трав. 2005 р. № 2342–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>

53. Про додаткові заходи із забезпечення гарантій реалізації прав та законних інтересів дітей : указ Президента України від 1 черв. 2013 р. № 312/2013. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U312_13.html

54. Положення про сектор «Служба у справах дітей» Черкаської селищної ради. URL: <https://ck-oda.gov.ua/sluzhba-u-spravax-ditej/>

55. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину. *Вибрані твори* : в 5-ти т. Київ : Рад. школа, 1976. Т. 2. С. 149–418.
56. Соціальний захист дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. *Український інститут соціальних досліджень*. Київ, 2000. 256 с.
57. Сторінка сектору «Служба у справах дітей» в соціальній мережі facebook. URL : https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02GNg59jN2hpi2bwM2pdfGq4SfW39i9ixFkk5nyRTNJ8NCmHaPV73X6fk5u7EFo9E9l&id=100070727264500
58. Стариченко А. О. Органи і служби в справах дітей у системі органів публічного адміністрування: питання правосуб'єктності. *Право.ua*. 2020. № 3. С. 90–94.
59. Сукмановська Л. М. (2019). Захист прав дітей у правоохоронній діяльності: курс лекцій. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ. 250 с.
60. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища : метод. посіб. / за заг. ред. Цюман Т. П. Київ : [б.в.], 2018. 56 с.
61. Шульц О. “Права дитини” як категорія сучасного конституційного права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 91–96.
62. Як змінилося навчання дітей в Україні під час війни. Офіційний сайт ЮНІСЕФ. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/education-during-war-in-ukraine> (дата звернення: 25.07.2023)
63. Ярмолинська І. В. Аналіз зарубіжного досвіду реформування системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 2. 162 с. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/2_2019/27.pdf (дата звернення: 24.10.2023).
64. The 51st European Presidents' Conference 2023 in Vienna COUNTRY REPORT on current developments around the legal profession in Ukraine and UNBA in particular. URL: https://www.e-p-k.at/fileadmin/user_upload/EPK/EPK_2023/Laenderberichte/ukraine_2023.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

Законодавство, що регламентує діяльність органів, служб, закладів тощо в умовах децентралізації влади

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою (ч. 3 ст. 51)

Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу (ч. 3 ст. 52)

ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

- органами опіки та піклування є районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад (ст. 56).

СІМЕЙНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ (ст.19)

1. У випадках, передбачених цим Кодексом, особа має право на попереднє звернення за захистом своїх сімейних прав та інтересів до органу опіки та піклування.

2. Рішення органу опіки та піклування є обов'язковим до виконання, якщо протягом десяти днів від часу його винесення заінтересована особа не звернулася за захистом своїх прав або інтересів до суду, крім випадку, передбаченого частиною другою статті 170 цього Кодексу.

3. Звернення за захистом до органу опіки та піклування не позбавляє особу права на звернення до суду.

У разі звернення з позовом до суду орган опіки та піклування припиняє розгляд поданої йому заяви.

4. При розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, виселення дитини, зняття дитини з реєстрації місця проживання, визнання дитини такою, що втратила право користування житловим приміщенням, позбавлення та поновлення

батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним обов'язковою є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою.

5. Орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи.

6. Суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини.

СІМЕЙНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ:

Глава 18 Усиновлення

Глава 19 Опіка та піклування над дітьми

Глава 20 Патронат над дітьми

Глава 20-1 Прийомна сім'я

Глава 20-2 Дитячий будинок сімейного типу

✓ Закон України «Про охорону дитинства»

✓ Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»

✓ Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей»

✓ Закон України «Про соціальні послуги»

✓ Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»

✓ Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»:

✓ Штатна чисельність працівників районних, міських, районних у містах служб у справах дітей установлюється з розрахунку один працівник

служби не більше ніж на одну тисячу дітей, які проживають у районі, та не більше ніж на дві тисячі дітей, які проживають у місті, районі у місті. Штатна чисельність працівників служб у справах дітей виконавчих органів сільських, селищних рад відповідних територіальних громад встановлюється з розрахунку один працівник служби не більше ніж на одну тисячу дітей, але не менше одного працівника на об'єднану територіальну громаду (стаття 4).

✓ Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, служби у справах дітей мають права юридичної особи (стаття 4).

✓ Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866.

✓ Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 № 905.

✓ Положення про дитячий будинок сімейного типу, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2006 № 564.

✓ Положення про прийомну сім'ю, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 № 565

✓ Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2021 № 893 «Деякі питання захисту прав дитини та надання послуги патронату над дитиною».

✓ Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 № 268.

✓ Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.20018 № 658.

✓ Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від

жорстокого поводження, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 585.

✓ Порядок організації надання соціальних послуг, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 587.

✓ Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 16.09.2011 «Про порядок проведення профілактичних щеплень в Україні та контроль якості й обігу медичних імунобіологічних препаратів».

✓ Положення про індивідуальну форму здобуття загальної середньої освіти, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2016 № 8.

✓ Деякі питання адміністрування надання місцевими державними адміністраціями і територіальними громадами соціальної підтримки у сферах соціального захисту населення та захисту прав дітей (в т.ч. Методичні рекомендації щодо організації та забезпечення діяльності територіальної громади у сферах соціального захисту населення та захисту прав дітей), затверджені Наказом Мінсоцполітики від 30.12.2020 № 868.